# laghu-bhāgavatāmṛtam

## pūrva-khaṇḍam śrī-kṛṣṇāmṛtaṁ prathama-paricchedaḥ

svayaṁ-rūpa-vilāsa-svāṁśāveśa-prakāśa-lakṣaṇa-bhagavat-tattva-nirūpaṇam |

|| oṁ namaḥ śrī-kṛṣṇāya ||

namas tasmai bhagavate kṛṣṇāyākuṇṭha-medhase |
yo dhatte sarva-bhūtānām abhavāyośatīḥ kalāḥ || (bhā.pu. 10.87.46)
kṛṣṇa-varṇaṁ tviṣākṛṣṇaṁ sāṅgopāṅgāstra-pārṣadam |
yajñaiḥ saṅkīrtana-prāyair yajanti hi su-medhasaḥ || (bhā.pu. 11.5.32)

mukhāravinda-nisyanda-maranda-bhara-tundilā |
mamānandaṁ mukundasya sandugdhāṁ veṇu-kākalī ||3||
śrī-caitanya-mukhodgīrṇā hare-kṛṣṇeti varṇakāḥ |
majjayanto jagat premṇi vijayantāṁ tad-āhvayāḥ ||4||
śrīmat-prabhupādāmbhojaiḥ śrīmad-bhāgavatāmṛtam |
yad-vyatāni tad evedaṁ saṅkṣepeṇa niṣevyate ||5||
idaṁ śrī-kṛṣṇa-tad-bhakta-sambandhād amṛtaṁ dvidhā |
ādau kṛṣṇāmṛtaṁ tatra suhṛdbhyaḥ pariveṣyate ||6||
nirbandhaṁ yukti-vistāre mayātra parimuñcatā |
pradhānatvāt parmāṇeṣu śabda eva pramāṇyate ||7||
yatas taiḥ śāstra-yonitvāt iti nyāya-pradarśanāt |
śabdasyaiva pramāṇatvaṁ svīkṛtaṁ paramarṣibhiḥ ||8||
kiṁ ca tarkāpratiṣṭhānāt iti nyāya-vidhānataḥ |
amībhir eva suvyaktaṁ tarkasyānādaraḥ kṛtaḥ ||9||
athopāsyeṣu mukhyatvaṁ vaktum utkarṣa-bhūmataḥ |
kṛṣṇasya tat-svarūpāṇi nirūpyante kramād iha ||10||
svayaṁ rūpas tad-ekātma-rūpa āveśa-nāmakaḥ |
ity asau trividhaṁ bhāti prapañcātīta-dhāmasu ||11||

tatra **svayaṁrūpaḥ** --
ananyāpekṣi yad rūpaṁ svayaṁ-rūpaḥ sa ucyate ||12||
īśvaraḥ paramaḥ kṛṣṇaḥ sac-cid-ānanda-vigrahaḥ |
anādir ādir govindaḥ sarva-kāraṇa-kāraṇam ||13|| iti (bra.saṁ. 5.1)

atra **tad-ekātma-rūpaḥ** –
yad-rūpaṁ tad-abhedena svarūpeṇa virājate |
ākṛtyādibhir anyādṛk sa tad-ekātma-rūpakaḥ ||
sa vilāsaḥ svāṁśa iti dhatte bheda-dvayaṁ punaḥ ||14||

tatra **vilāsaḥ** –
svarūpam anyākāraṁ yat tasya bhāti vilāsataḥ |
prāyeṇātma-samaṁ śaktyā sa vilāso nigadyate ||15||

parama-vyoma-nāthas tu govindasya yathā smṛtaḥ |
parama-vyoma-nāthasya vāsudevaś ca yādṛśaḥ ||16||

**svāṁśaḥ –**
tādṛśo nyūna-śaktiḥ yo vyanakti svāṁśa īritaḥ |
saṅkarṣaṇādir matsyādir yathā tat-tat-svadhāmasu ||17||

tatra **āveśaḥ** –
jñāna-śakty-ādi-kalayā yatrāviṣṭo janārdanaḥ |
ta āveśā nigadyante jīvā eva mahattamāḥ ||18||
vaikuṇṭhe'pi yathā śeṣo nāradaḥ sanakādayaḥ |
akrūra-dṛṣṭānte cāmī daśame parikīrtitāḥ ||19||
iti bheda-trayam |

prakāśas tu na bhedeṣu gaṇyate sa hi no pṛthak ||20||

tathā hi –
anekatra prakaṭatā rūpasyaikasya yaikadā |
sarvathā tat-svarūpaiva sa prakāśa itīryate ||21||

dvāravatyāṁ yathā kṛṣṇaḥ pratyakṣaṁ pratimandiram |
citra bataitad ity ādi-pramāṇena sa setsyati ||22||
kvacic caturbhujatve'pi na tyajet kṛṣṇa-rūpatām |
ataḥ prakāśa eva syāt tasyāsau dvibhujasya ca ||23||
prapañcātīta-dhāmatvam eṣāṁ śāstre pṛthag-vidhe |
pādmīyottara-khaṇḍādau vyaktam eva virājate ||24||

iti svayaṁrūpa-vilāsa-svāṁśāveśa-prakāśa-lakṣaṇa-bhagavat-tattva-nirūpaṇam ||1||

## dvitīya-paricchedaḥ

puruṣāvatāra-guṇāvatāra-nirūpaṇam |

athāvatārāḥ kathyante kṛṣṇo yeṣu ca puṣkalāḥ ||1||

**tal-lakṣaṇam –**
pūrvoktā viśva-kāryārthaṁ apūrvā iva cet svayam |
dvārāntareṇa vāviḥsyur avatārās tadā smṛtāḥ ||2||
tac ca dvāraṁ tad-ekātma-rūpas tad-bhakta eva ca |
śeṣa-śāyy-ādiko yadvad vasudevādiko'pi ca ||3||
puruṣākhyā guṇātmano līlātmānaś ca te tridhā ||4||
prāyaḥ svāṁśās tathāveśā avatārā bhavanty amī |
atra yaḥ syāt svayaṁrūpaḥ so'gre vyaktībhaviṣyati ||5||

tatra **puruṣa-lakṣaṇaṁ**, yathā śrī-viṣṇu-purāṇe (6.8.61)
tasyaiva yo'nuguṇa-bhug bahudhaika eva
śuddho'py aśuddha iva mūrti-vibhāga-bhedaiḥ |
jñānānvitaḥ sakala-sattva-vibhūti-kartā

tasmai nato'smi puruṣāya sadāvyayāya || iti |

tasyaivānupūrvoktāt parameśvarāt samanantaram iti svāmī ||6||

tatra kārikā –
parameśāṁśa-rūpo yaḥ pradhāna-guṇa-bhāg iva |
tad-īkṣādi-kṛtir nānāvatāraḥ puruṣaḥ smṛtaḥ ||7||

**asyāvatāratvaṁ** ca śrī-bhāgavate dvitīya-skandhe –
ādyo'vatāraḥ puruṣaḥ parasya ||8|| iti (bhā.pu. 2.6.40)

tasya ca **bhedāḥ**, yathā sātvata-tantre –
viṣṇos tu trīṇi rūpāṇi puruṣākhyāny atho viduḥ |
ekaṁ tu mahataḥ sraṣṭṛ dvitīyaṁ tantu-saṁsthitam |
tṛtīyaṁ sarva-bhūtasthaṁ tāni jñātvā vimucyate || iti ||9||

tatra **prathamaṁ**, yathaikādaśe [bhā.pu. 11.4.3] –
bhūtair yadā pañcabhir ātma-sṛṣṭaiḥ
puraṁ virājaṁ viracayya tasmin |
svāṁśena viṣṭaḥ puruṣābhidhānam
avāpa nārāyaṇa ādidevaḥ || 10 ||

brahma-saṁhitāyāṁ [5.10-13] ca –
tasminn āvirabhūl liṅge mahā-viṣṇur jagat-patiḥ ||
sahasra-śīrṣā puruṣa ity ārabhya
nārāyaṇaḥ sa bhagavān āpas tasmāt sanātanāt |
āvirāsan kāraṇārṇonidhiṁ saṅkarṣaṇātmakaḥ |
yoga-nidrāṁ gatas tasmin sahasrāṁśaḥ svayaṁ mahān ||
tad-roma-bila-jāleṣu bījaṁ saṅkarṣaṇasya ca |
haimāny aṇḍāni jātāni mahā-bhūtāvṛtāni tu || īty etad antam || 11||

liṅgam atra svayaṁ-rūpasyāṅga-bheda udīritaḥ ||12||

dvitīyaṁ, yathā tatraiva [bra.saṁ. 5.14] tad-anantaraṁ –
pratyaṇḍam evam ekāṁśād viśati svayam ||13|| iti |

garbhodaka-śayaḥ padmanābho'sāv aniruddhakaḥ |
iti nārāyaṇopākhyāna uktaṁ mokṣa-dharmake |
so'yaṁ hiraṇyagarbhasya pradyumnatve niyāmakaḥ ||14||
atha yat tu tṛtīyaṁ syād rūpaṁ tac cāpy adṛśyata |
kecit svadehāntar iti dvitīya-skandha-padyataḥ ||15||
guṇāvatārās tatrātha kathyante puruṣād iha |
viṣṇur brahmā ca rudraś ca sthiti-sargādi-karmaṇe ||16||

yathā prathame (1.2.23) –
sattvaṁ rajas tama iti prakṛter guṇās tair
yuktaḥ parama-puruṣa eka ihāsya dhatte |
sthity-ādaye hari-viriñci-hareti saṁjñāḥ

śreyāṁsi tatra khalu sattva-tanor nṛṇāṁ syuḥ || iti ||17||

atra kārikā --
**yogo niyāmakatayā guṇaiḥ sambandha ucyate |**
**ataḥ sa tair na yujyate tatra svāṁśaḥ parasya yaḥ ||18||**

tatra **brahmā** --
hiraṇyagarbhaḥ sūkṣmo'tra sthūlo vairāja-saṁjñakaḥ |
bhogāya sṛṣṭaye cābhūt padmabhūr iti sa dvidhā ||19||
vairāja eva prāyaḥ syāt sargādy-arthaṁ caturmukhaḥ |
kadācid bhagavān viṣṇur brahmā san sṛjati svayam ||20||

tathā ca pādme –
bhavet kvacin mahākalpe brahmā jīvo'py upāsanaiḥ |
kvacid atra mahāviṣṇur brahmatvaṁ pratipadyate ||21|| iti ||

viṣṇur yatra mahā-kalpe sraṣṭṛtvaṁ ca prapadyate |
tatra bhuṅkte taṁ praviśya vairājaḥ saukhya-sampadam |
ato jīvatvam aiśyaṁ ca brahmaṇaḥ kāla-bhedataḥ ||22||
īśatvāpekṣayā tasya śāstre proktāvatāratā |
samaṣṭitvena bhagavat-sannikṛṣṭatayocyate |
asyāvatāratā kaiścid āveśatvena kaiścana ||23||

tathā brahma-saṁhitāyāṁ (5.49)
bhāsvān yathāśma-śakaleṣu nijeṣu tejaḥ
svīyam kiyat prakaṭayaty api tadvad atra |
brahmā ya eṣa jagad-aṇḍa-vidhāna-kartā
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||24|| iti |

garbhodaśāyino'syābhūt janma nābhisaroruhāt
kadācit śrūyate nīrāt tejovātādikād api ||25||
rudra ekādaśa-vyūhas tathāṣṭatanur apy asau |
prāyaḥ pañcānanas tryakṣo daśa-bāhur udīryate ||26||
kvacij jīva-viśeṣatvaṁ harasyoktaṁ vidher iva |
tat tu śeṣavad evāstāṁ tad-aṁśatvena kīrtanāt ||27||
haraḥ puruṣa-dhāmatvān nirguṇaḥ prāya eva saḥ |
vikāravān iha tamo-yogāt sarvaiḥ pratīyate ||

yathā śrī-daśame (10.88.3)
śivaḥ śakti-yutaḥ śaśvat triliṅgo guṇa-saṁvṛtaḥ ||28|| iti |

yathā brahma-saṁhitāyāṁ (5.45) –
kṣīraṁ yathā dadhi vikāra-viśeṣa-yogāt
sañjāyate na hi tataḥ pṛthag asti hetoḥ |
yaḥ śambhutām api tathā samupaiti kāryād
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi || iti |29||

vidher lalāṭāj janmāsya kadācit kamalāpateḥ |

kālāgni-rudraḥ kalpānte bhavet saṅkarṣaṇād api ||30||
sadā-śivākhyā tan-mūrtis tamogandha-vivarjitā |
sarvakāraṇa-bhūtāsāv aṅga-bhūtā svayaṁ prabhoḥ |
vāyavyādiṣu saiveyaṁ śiva-loke pradarśitā ||31||

tathā ca brahma-saṁhitāyām ādi-śiva-kathane (5.8) –

niyatiḥ sā ramā devi tat-priyā tad-vaśaṁ tadā |
tal-liṅgaṁ bhagavān śambhur jyoti-rūpaḥ sanātanaḥ |
yā yoniḥ sāparā śaktiḥ ity ādi ||32||

**śrī-viṣṇuḥ**, yathā śrī-tṛtīye (3.8.16)
tal loka-padmaṁ sa u eva viṣṇuḥ
prāvīviśat sarva-guṇāvabhāsam |
tasmin svayaṁ vedamayo vidhātā
svayambhuvaṁ yaṁ sma vadanti so 'bhūt || iti ||33||

yo viṣṇuḥ paṭhyate so'sau kṣīrāmbudhiśayo mataḥ |
garbhodaśāyinas tasya vilāsatvān munśvaraiḥ |
nārāyaṇo virāḍ antaryāmī cāyaṁ nigadyate ||34||
viṣṇu-dharmottarādy-uktā yāḥ pūryo'jāṇḍa-madhyataḥ |
santi viṣṇu-prakāśānāṁ tāḥ kathyante samāsataḥ ||35||

yathā –
rudropariṣṭād aparaḥ pañcāyuta-pramāṇataḥ |
agamyaḥ sarva-lokānāṁ viṣṇu-lokaḥ prakīrtitaḥ ||36||
tasyopariṣṭād brahmāṇḍaḥ kāñcanoddīpti-saṁyutaḥ |
meros tu pūrva-dig-bhāge madhye tu lavaṇodadheḥ |
viṣṇuloko mahān proktaḥ salilāntara-saṁsthitaḥ ||37||
tatra svapiti gharmāmbhe devadevo janārdanaḥ |
lakṣmī-sahāyaḥ satataṁ śeṣa-paryaṅkam āsthitaḥ ||38||
meroś ca pūrva-dig-bhāge madhye kṣīrārṇavasya ca |
kṣīrāmbu-madhyagā śubhrā devasyānyā tathā purī ||39||
lakṣmī-sahāyas tatrāste śeṣāsana-gataḥ prabhuḥ |
tatrāpi caturo māsān suptas tiṣṭhati vārṣikān ||40||
tasminn avāci dig-bhāge madhye kṣīrārṇavasya tu |
yojanānāṁ sahasrāṇi maṇḍalaḥ pañca-viṁśatiḥ |
śvetadvīpatayā  khyāto dvīpaḥ parama-śobhanaḥ ||41||
narāḥ sūrya-prabhās tatra śītāṁśu-sama-darśanāḥ |
tejasā durnirīkṣyāś ca devānām api yādava ||42||

brahmāṇḍe ca –
śveto nāma mahān asti dvīpaḥ kṣīrābdhi-veṣṭitaḥ |
lakṣa-yojana-vistāraḥ suramyaḥ sarva-kāñcanaḥ ||43||
kundendu-kumuda-prakhyair lola-kallola-rāśibhiḥ |
dhautām ala-śilopetaḥ samantāt kṣīra-vāridheḥ ||44 || iti |

kiṁ ca viṣṇu-purāṇādau mokṣa-dharme ca kīrtitam |

kṣīrābdher uttare tīre śveta-dvīpo bhaved iti ||45||
śuddhodād uttare śvetadvīpaṁ syāt pādma-sammatam ||46||

viṣṇuḥ sattvaṁ tanotīti śāstre sattva-tanuṁ smṛtaḥ |
avatāra-gaṇaś cāsya bhavet sattva-tanus tathā |
bahiraṅgam adhiṣṭhānam iti vā tasya tat tanuḥ ||47||
ato nirguṇatā samyak sarva-śāstre prasidhyati ||48||

tathā hi śrī-daśame (10.88.4) --
harir hi nirguṇaḥ sākṣāt puruṣaḥ prakṛteḥ paraḥ |
sa sarva-dṛg upadraṣṭā taṁ bhajan nirguṇo bhavet || iti |49||

tena sattva-tanor asmāt śreyāṁsi syur itīritam ||50||
ity ato vihitā śāstre tad-bhakter eva nityatā ||51||

tathā  hi pādme –
smartavyaḥ satataṁ viṣṇur vismartavyo na jātucit |
sarve vidhi-niṣedhāḥ syur etayor eva kiṅkarāḥ ||52||

ataeva tatraiva (pa.pu. 4.93.26) --
vyāmohāya carācarasya jagatas te te purāṇāgamās
tāṁ tām eva hi devatāṁ paramikāṁ jalpantu kalpāvadhi |
siddhānte punar eka eva bhagavān viṣṇuḥ samastāgama-
vyāpāreṣu vivecana-vyatikaraṁ nīteṣu niścīyate ||53||

śrī-prathama-skandhe (1.2.26)
mumukṣavo ghora-rūpān hitvā bhūta-patīn atha |
nārāyaṇa-kalāḥ śāntā bhajanti hy anasūyavaḥ || iti ||54||

atra svāṁśā harer eva kalā-śabdena kīrtitāḥ ||55||
ato vidhi-harādīnāṁ nikhilānāṁ suparvaṇām |
śrī-viṣṇoḥ svāṁśa-vargebhyo nyūnatābhiprakāśitā ||56||

yathā tatraiva (1.18.21) --
athāpi yat-pāda-nakhāvasṛṣṭaṁ
jagad viriñcopahṛtārhaṇāmbhaḥ
seśaṁ punāty anyatamo mukundāt
ko nāma loke bhagavat-padārthaḥ ||57|| iti |

mahā-vārāhe ca –
matsya-kūrma-varahādyāḥ samā viṣṇor abhedataḥ |
brahmādyām asamāḥ proktāḥ prakṛtis tu samāsamā || 58|| iti ||

atra prakṛti-śabdena cic-chaktir abhidhīyate |
abhinna-bhinna-rūpatvād asyaivoktā samāsamā ||59||

iti puruṣāvatāra-guṇāvatāra-nirūpaṇam ||2||

# tṛtīyaḥ paricchedaḥ

## līlāvatāra-nirūpaṇam

atha līlāvatārāś ca vilikhyante yathā mati |
śrīmad-bhāgavatasyānusāreṇa prāyaśas tv amī ||1||

tatra **śrī-catuḥsanaḥ** śrī-prathame (1.3.6) –
sa eva prathamaṁ devaḥ kaumāraṁ sargam āśritaḥ |
cacāra duścaraṁ brahmā brahmacaryam akhaṇḍitam ||2|| iti |

caturbhir avatāro'yam eka eva satāṁ mataḥ |
sama-śabdāt caturṣv eva catuḥsana iti smṛtaḥ ||3||
śuddha-jñānasya bhakteś ca pracārārtham avātarat |
pañcaṣābdika-bālābho gauraḥ kamala-yonitaḥ ||4||

**śrī-nāradaḥ** | tatraiva (1.3.8) –
tṛtīyam ṛṣi-sargaṁ vai devarṣitvam upetya saḥ |
tantraṁ sātvatam ācaṣṭa naiṣkarmyaṁ karmaṇāṁ yataḥ ||5||

pravartanāya loke'smin svabhakter eva sarvataḥ |
harir devarṣi-rūpeṇa candra-śubhro vidher abhūt ||6||
āvirbhūyād idme brāhme kalpa eva catuḥsanaḥ |
nāradaś cānuvartete kalpeṣu sakaleṣv api ||7||

**śrī-varāhaḥ** | tatraiva (1.3.7) --
dvitīyaṁ tu bhavāyāsya rasātala-gatāṁ mahīm |
uddhariṣyann upādatta yajñeśaḥ saukaraṁ vapuḥ ||8||

śrī-dvitīye ca (2.7.1)
yatrodyataḥ kṣiti-taloddharaṇāya bibhrat
krauḍīṁ tanuṁ sakala-yajña-mayīm anantaḥ |
antar-mahārṇava upāgatam ādi-daityaṁ
taṁ daṁṣṭrayādrim iva vajra-dharo dadāra ||9|| iti |

dvir āvirāsīt kalpe'sminn ādye svāyambhuvāntare |
ghrāṇād vidher dharoddhṛtyai cākṣuṣīye tu nīrataḥ ||10||
hiraṇyākṣaṁ dharoddhāre nihantuṁ daṁṣṭri-puṅgavaḥ |
catuṣpāt śrī-varāho'sau nṛ-varāhaḥ kvacin mataḥ ||11||
kadācij jalada-śyāmaḥ kadācic candrapāṇḍaraḥ |
yajña-mūrtiḥ sthaviṣṭho'yaṁ varṇa-dvaya-yutaḥ smṛtaḥ ||12||
dakṣāt prācetasāt sṛṣṭiḥ śrūyate cākṣuṣe'ntare |

atas tatraiva janmāsya hiraṇyākṣasya yujyate ||13||

tathā hi śrī-caturthe (4.30.49) --
cākṣuṣe tv antare prāpte prāk-sarge kāla-vidrute |
yaḥ sasarja prajā iṣṭāḥ sa dakṣo daiva-coditaḥ ||14|| iti |

uttānapāda-vaṁśyānāṁ tanayasya pracetasām |
dakṣasyaiva ditiḥ putrī hiraṇākṣo diteḥ sutaḥ ||15||
kalpārambhe tadā nāsti sutotpattir manor api |
kvāsau prācetaso dakṣaḥ kva ditiḥ kva diteḥ ||16||
ataḥ kāla-dvayodbhūtaṁ śrī-varāhasya ceṣṭitam |
ekatraivāha maitreyaḥ kṣattuḥ praśnānurodhataḥ ||17||
madhye manvantarasyaiva muneḥ śāpān manuṁ prati |
pralayo'sau babhūveti purāṇe kvacid īryate ||18||
ayam ākasmiko jātaś cākṣuṣasyāntare manoḥ |
pralayaḥ padmanābhasya līlayeti ca kutracit ||19||
sarva-manvantarasyānte pralayo niścitaṁ bhavet |
viṣṇu-dharmottare tv etat mārkaṇḍeyena bhāṣitam ||20||

tathā hi –
manvantare parikṣīṇe devā manvantareśvarāḥ |
maharlokam athāsādya tiṣṭhanti gata-kalmaṣāḥ ||21||
manuś ca saha śakreṇa devāś ca yadunandana |
brahma-lokaṁ prapadyante punar āvṛtti-durlabham ||22||
bhūtalaṁ satalaṁ vajra toya-rūpī maheśvaraḥ |
ūrmi-mālī mahāvegaḥ sarvam āvṛtya tiṣṭhati ||23||
bhūrlokam āśritaṁ sarvaṁ tadā naśyati yādava |
na vinaśyanti rājendra viśrutāḥ kula-parvatāḥ ||24||
naur bhūtvā tu tadā devī mahī yadu-kulodvaha |
dhārayaty atha bījāni sarvāṇy evāviśeṣataḥ ||25||
bhaviṣyaś ca manus tatra bhaviṣyā ṛṣayas tathā |
tiṣṭhanti rāja-śārdūla sapta te prathitā bhuvi ||26||
matsya-rūpa-dharo viṣṇuḥ śṛṅgī bhūtvā jagat-patiḥ |
ākarṣati tu tāṁ nāvaṁ sthānāt sthānaṁ tu līlayā ||27||
himādri-śikhare nāvaṁ baddhā devo jagat-patiḥ |
matsyas tv adṛśyo bhavati te ca tiṣṭhanti tatragāḥ ||28||
kṛta-tulyaṁ tataḥ kālaṁ yāvat prakṣālanaṁ smṛtam |
āpaḥ śamam atho yānti yathā-pūrvaṁ narādhipa |
ṛṣayaś ca manuś caiva sarvaṁ kurvanti te tadā ||29|| iti |

manor ante layo nāsti manave'darśi māyayā |
viṣṇuneti bruvāṇais tu svābhir naiṣa manyate ||30||

**śrī-matsyaḥ** śrī-prathame (1.3.15) –
rūpaṁ sa jagṛhe mātsyaṁ cākṣuṣodadhi-samplave |
nāvy āropya mahī-mayyām apād vaivasvataṁ manum ||31||

śrī-dvitīye (2.7.22) ca --

matsyo yugānta-samaye manunopalabdhaḥ
kṣoṇīmayo nikhila-jīva-nikāya-ketaḥ |
visraṁsitān uru-bhaye salile mukhān me
ādāya tatra vijahāra ha veda-mārgān ||32||

pādme ca –
evam ukto hṛṣīkeśo brahmaṇā parameśvaraḥ |
matsya-rūpaṁ samāsthāya praviveśa mahodadhim ||33||

matsyo'pi prādurabhavad dviḥ kalpe'smin varāhavat |
ādau svāyambhuvīyasya daityaṁ ghnann āharac chrutīḥ |
ante tu cākṣuṣīyasya kṛpāṁ satyavrate'karot ||34||
antyena sārdha-padyena proktam ādyasya ceṣṭitam |
pūrva-sārdhena cāntyasya matsyo jñeyo varāhavat ||35||
upalakṣaṇam evaitat anya-manvantarasya ca |
viṣṇu-dharmottarāj jñeyāḥ prādurbhāvāś caturdaśa ||36||

**śrī-yajñaḥ** śrī-prathame (1.3.22) –
nara-devatvam āpannaḥ sura-kārya-cikīrṣayā |
samudra-nigrahādīni cakre vīryāṇy ataḥ param ||37|| iti |

trayāṇām eva lokānāṁ mahārti-haraṇād asau |
mātāmahena manunā harir ity api śabditaḥ ||38||

**śrī-nara-nārāyaṇau** tatraiva (1.3.9) --
turye dharma-kalā-sarge nara-nārāyaṇāv ṛṣī |
bhūtvātmopaśamopetam akarod duścaraṁ tapaḥ ||39|| iti |

śāstre'nyau hari-kṛṣṇākhyāv anayoḥ sodarau smṛtau |
ebhir eko'vatāraḥ syāt caturbhiḥ sanakādivat ||40||

**śrī-kapilaḥ** tatraiva (1.3.10) --
pañcamaḥ kapilo nāma siddheśaḥ kāla-viplutam |
provācāsuraye sāṅkhyaṁ tattva-grāma-vinirṇayam ||41|| iti |

devahūtyāṁ kardamataḥ prādurbhāvam asau gataḥ |
proktaḥ kapilavarṇatvāt kapilākhyo viriñcinā ||42||

pādme –
kapilo vāsudevāṁśas tattvaṁ sāṅkhyaṁ jagāda ha |
brahmādibhyaś ca devebhyo bhṛgvādibhyas tathaiva ca |
tathaivāsurayesarvavedārthair upabṛṁhitam ||43||
sarva-veda-viruddhaṁ ca kapilo'nyo jagāda ha |
sāṅkhyam āsuraye'naysami kutarka-paribṛṁhitam ||44||

**śrī-dattaḥ** | śrī-dvitīye (2.7.4) --
atrer apatyam abhikāṅkṣata āha tuṣṭo
datto mayāham iti yad bhagavān sa dattaḥ |

yat-pāda-paṅkaja-parāga-pavitra-dehā
yogarddhim āpur ubhayīṁ yadu-haihayādyāḥ ||45||

śrī-prathame ca (1.3.11) --
ṣaṣṭham atrer apatyatvaṁ vṛtaḥ prāpto 'nasūyayā |
ānvīkṣikīm alarkāya prahlādādibhya ūcivān ||46||

śrī-brahmāṇḍe tu kathitam atri-patnyānusūyayā |
prārthito bhagavān atrer apatyatvam upeyivān ||47||

tathā hi –
varaṁ dattvānasūyāyai viṣṇuḥ sarva-jaganmayaḥ |
atreḥ putro'bhavat tasyāṁ svecchā-mānuṣa-vigrahaḥ |
dattātreya iti khyāto yati-veśa-vibhūṣitaḥ ||48||

**śrī-hayaśīrṣā** | śrī-dvitīye (2.7.11) --
satre mamāsa bhagavān haya-śīraṣātho
sākṣāt sa yajña-puruṣas tapanīya-varṇaḥ |
chandomayo makhamayo 'khila-devatātmā
vāco babhūvur uśatīḥ śvasato 'sya nastaḥ ||49|| iti |

prādurbhūyaiva yajñāgner dānavau madhu-kaiṭabhau |
hatvā prayānayad vedān punar vāgīśvarī-patiḥ ||50||

**śrī-haṁsaḥ** | śrī-dvitīye (2.7.19) --
tubhyaṁ ca nārada bhṛśaṁ bhagavān vivṛddha-
bhāvena sādhu parituṣṭa uvāca yogam |
jñānaṁ ca bhāgavatam ātma-satattva-dīpaṁ
yad vāsudeva-śaraṇā vidur añjasaiva ||51|| iti |

śakto'khila-viveke'haṁ kṣīra-nīra-vibhāgavat |
iti vyañjann ayaṁ rāja-haṁso vyaktiṁ jalād gataḥ ||52||

**śrī-dhruva-priyaḥ** | tatraiva (2.7.8) --
viddhaḥ sapatny-udita-patribhir anti rājño
bālo 'pi sann upagatas tapase vanāni |
tasmā adād dhruva-gatiṁ gṛṇate prasanno
divyāḥ stuvanti munayo yad upary-adhastāt ||53|| iti |

svāyambhuve'vatārokter nāmnaś cākathanād iha |
yajñādīnāṁ ca tatroktyā pāriśeṣya-pramāṇataḥ ||
prasiddhyā pṛśni-garbheti tad-ākhyāsya nigadyate |
hantāyam adrir ity ādau padye govardhanādrivat ||54||

tathā śrī-daśame (10.3.32) --
tvam eva pūrva-sarge 'bhūḥ pṛśniḥ svāyambhuve sati |
tadāyaṁ sutapā nāma prajāpatir akalmaṣaḥ |
ahaṁ suto vām abhavaṁ pṛśnigarbha iti smṛtaḥ ||55|| iti |

asyātra caritānuktyā nāmānuktyā ca tatra vai |
parasparam apekṣitvād yuktā caikatra saṅgatiḥ ||56||
atrāgamana-mātreṇa yadi syād avatāratā |
anyatrāpi prasajyeta yatheṣṭaṁ tat-prakalpanā ||57||

**śrī-ṛṣabhaḥ** | śrī-prathame (1.3.13) --
aṣṭame merudevyāṁ tu nābher jāta urukramaḥ |
darśayan vartma dhīrāṇāṁ sarvāśrama-namaskṛtam ||58||

śuklaḥ paramahaṁsānāṁ dharmaṁ jñāpayituṁ prabhuḥ |
vyakto guṇair variṣṭhatvād vikhyāta ṛṣabhākhyayā ||59||

**śrī-pṛthuḥ** | tatraiva (1.3.14) --
ṛṣibhir yācito bheje navamaṁ pārthivaṁ vapuḥ |
dugdhemām oṣadhīr viprās tenāyaṁ sa uśattamaḥ ||60|| iti |

mathyamānān muni-gaṇair asavyād vaiṇa-bāhutaḥ |
prādurbhūto mahārājaḥ śuddha-svarṇa-ruciḥ pṛthuḥ ||61||
ādye vyaktāḥ kumārādyāḥ pṛthv-antāś ca trayodaśa |
keloamatsyau punar vyaktiṁ cākṣuṣīye tu jagmatuḥ ||62||

atha **śrī-nṛsiṁhaḥ** | tatraiva (1.3.18) --
caturdaśaṁ nārasiṁhaṁ bibhrad daityendram ūrjitam |
dadāra karajair ūrāv erakāṁ kaṭa-kṛd yathā || 64||

ṣaṣṭhe'ntare'bdhimathanān nṛhareḥ pūrva-bhāvitā |
ataḥ prāg eṣa kūrmāder vyaktiṁ ṣaṣṭhe'ntare gataḥ ||65||

**śrī-kūrmaḥ** | tatraiva (1.3.16) --
surāsurāṇām udadhiṁ mathnatāṁ mandarācalam |
dadhre kamaṭha-rūpeṇa pṛṣṭha ekādaśe vibhuḥ ||66|| iti |

pādme proktaṁ dadhe kṣauṇīmayam evārthitaḥ suraiḥ |
śāstrāntare tu bhūdhārī kalpādau prakaṭo'bhavat ||67||

**śrī-dhanvantari-mohinyau** | tatraiva (1.3.17) --
dhānvantaraṁ dvādaśamaṁ trayodaśamam eva ca |
apāyayat surān anyān mohinyā mohayan striyā ||68|| iti |

tatra **śrī-dhanvantariḥ** –
ṣaṣṭhe ca saptame cāyaṁ dvirāvirbhāvam āgataḥ ||69||
ṣaṣṭhe'ntare'bdhi-mathanād dhṛtāmṛta-kamaṇḍaluḥ |
udgato dvibhujaḥ śyāmaḥ āyurveda-pravartakaḥ |
saptame ca tathā-rūpaḥ kāśīrāja-suto'bhavat ||70||

**śrī-mohinī** --
daityānāṁ mohanāyāsau pramodāya ca dhurjaṭeḥ |

ajito mohinī-mūrtyā dvir-āvirbhāvam āgataḥ ||71||
iti ṣaṣṭhe'tra catvāro nṛsiṁhāyāḥ prakīrtitāḥ ||72||

**śrī-vāmanaḥ** | tatraiva (1.3.19) --
pañcadaśaṁ vāmanakaṁ kṛtvāgād adhvaraṁ baleḥ |
pada-trayaṁ yācamānaḥ pratyāditsus tri-piṣṭapam ||73|| iti |

vāmanas trir abhivyaktaṁ kalpe'smin pratipedivān |
tatrādau dānavendrasya vāskaler adhvaraṁ yayau ||
tato vaivasvatīye'smin dhundhor makham asau gataḥ |
aditau kaśyapāj jātaḥ saptame'sya caturyuge |
pratigraha-kṛte jātās traya eva trivikramāḥ ||74||

**śrī-bhārgavaḥ** | tatraiva (1.3.20) --
avatāre ṣoḍaśame paśyan brahma-druho nṛpān |
triḥ-sapta-kṛtvaḥ kupito niḥ-kṣatrām akaron mahīm ||75|| iti |

reṇukā-jamadagnibhyāṁ gauro vyaktim asau gataḥ |
prāhuḥ saptadaśe kecid dvāviṁśe'nye caturyuge ||76||

**śrī-rāghavendraḥ** | tatraiva (1.3.22) --
nara-devatvam āpannaḥ sura-kārya-cikīrṣayā |
samudra-nigrahādīni cakre vīryāṇy ataḥ param ||77|| iti |

kauśalyāyāṁ daśarathān navadūrvādala-dyutiḥ |
tretāyām āvirabhavat caturviṁśe caturyuge |
bharatena sumitrāyā nandanābhyāṁ ca saṁyutaḥ ||78||
asya śāstre trayo vyūhā lakṣmaṇādyā amī smṛtāḥ |
bharato'tra ghanaśyāmaḥ saumitrī kanaka-prabhau ||79||
pādme bharata-śatrughnau śaṅkha-cakratayoditau |
śrī-lakṣmaṇas tu tatraiva śeṣa ity abhiśabditaḥ ||80||

**śrī-vyāsaḥ** | tatraiva (1.3.21) –
tataḥ saptadaśe jātaḥ satyavatyāṁ parāśarāt |
cakre veda-taroḥ śākhā dṛṣṭvā puṁso 'lpa-medhasaḥ ||81|| iti |

dvaipāyano'smi vyāsānām iti śaurir yad ūcivān |
ato viṣṇu-purāṇādau viśeṣeṇaiva varṇitaḥ ||82||

yathā (ViP 3.4.5; ṁBh 12.346.11) –
kṛṣṇa-dvaipāyanaṁ vyāsaṁ viddhi nārāyaṇaṁ svayam |
ko hy anyaḥ puṇḍarīkākṣān mahābhārata-kṛd bhavet || iti |83||

śrūyate'pāntaratamā dvaipāyanyam agād iti |
kiṁ sāyujyaṁ gataḥ so'tra viṣṇv-aṁśaḥ so'pi vā bhavet |
tasmād āveśa evāyam iti kecid vadanti ca ||84||

atha **śrī-rāma-kṛṣṇau** | śrī-prathame (1.3.23) --

ekonaviṁśe viṁśatime vṛṣṇiṣu prāpya janmanī |
rāma-kṛṣṇāv iti bhuvo bhagavān aharad bharam ||85|| iti |

**śrī-rāmaḥ** –
eṣa mātṛdvaye vyakto janakād vasudevataḥ |
yo navya-ghana-sārābho ghana-śyāmāmbaraḥ sadā ||86||
saṅkarṣaṇo dvitīyo yo vyūhaḥ rāmaḥ sa eva hi |
pṛthvī-dhareṇa śeṣeṇa sambhūya vyaktim īyivān ||87||
śeṣo dvidhā mahīdhārī śyyārūpaś ca śārṅgiṇaḥ |
tatra saṅkarṣaṇāveśād bhūbhṛt saṅkarṣaṇo mataḥ |
śayyā-rūpas tathā tasya sakhya-dāsyābhimānavān ||88||

**śrī-kṛṣṇaḥ** –
eṣa mātari devakyāṁ pitur ānaka-dundubheḥ |
prādurbhūto ghanaśyāmo dvibhujo'pi caturbhujaḥ ||89||

**śrī-buddhaḥ** | tatraiva (1.3.24) --
tataḥ kalau sampravṛtte sammohāya sura-dviṣām |
buddho nāmnāñjana-sutaḥ kīkaṭeṣu bhaviṣyati ||90|| iti |

asau vyaktaḥ kaler abda-sahasra-dvitaye gate |
mūrtiḥ pāṭala-varṇāsya dvibhujā cikurojjhitā ||91||
yadā sūtaḥ kathām āha tadā buddhasya bhāvitā |
adhunā vṛtta evāyaṁ dharmāraṇye yad udgataḥ ||92||

**śrī-kalkiḥ** | tatraiva (1.3.25) --
athāsau yuga-sandhyāyāṁ dasyu-prāyeṣu rājasu |
janitā viṣṇu-yaśaso nāmnā kalkir jagat-patiḥ ||93|| iti |

pūrvaṁ manur daśaratho vasudevo'py asāv abhūt |
bhāvī viṣṇu-yaśās cāyam iti pādme prakīrtitam ||94||
aiśvaryaṁ kalkinas tasya brahmāṇḍe suṣṭhu varṇitam |
kaiścit kalau kalau buddhaḥ syāt kalkī cety udīryate ||95||
aṣṭau vaivasvatīye'mī kathitā vāmanādayaḥ ||96||
kalpāvatārā ity ete kathitāḥ pañca-viṁśatiḥ |
pratikalpaṁ yataḥ prāyaḥ sakṛt prādurbhvaty amī ||97||

iti līlāvatāra-nirūpaṇam ||

# caturthaḥ paricchedaḥ

## atha manvantarāvatārāḥ

manvantarāvatāro'sau prāyaḥ śakrāri-hatyayā |
tat-sahāyo mukundasya prādurbhāvaḥ sureṣu yaḥ ||1||
yukte kalpāvatāratve yajñādīnām api sphuṭam |

manvatarāvatāratvaṁ tat-tat-paryanta-pālanāt ||2||
manvantareṣv amī svāyambhuvīyādiṣv anukramāt |
avatārās tu yajñādyā bṛhad-bhānv-antimā matāḥ ||3||

prathame svāyambhuvīye **yajñaḥ** –
yajñas tu pūrvam evoktas tenātra na vilikhyate ||4||

yathā aṣṭama-skandhe (8.1.21-22)
ṛṣes tu vedaśirasas tuṣitā nāma patny abhūt |
tasyāṁ jajñe tato devo vibhur ity abhiviśrutaḥ ||5||
aṣṭāśīti-sahasrāṇi munayo ye dhṛta-vratāḥ |
anvaśikṣan vrataṁ tasya kaumāra-brahmacāriṇaḥ ||6|| iti |

tṛtīye auttamīye satyasenaḥ – (8.1.25-26)
dharmasya sūnṛtāyāṁ tu bhagavān puruṣottamaḥ |
satyasena iti khyāto jātaḥ satyavrataiḥ saha ||7||
so 'nṛta-vrata-duḥśīlān asato yakṣa-rākṣasān |
bhūta-druho bhūta-gaṇāṁś cāvadhīt satyajit-sakhaḥ ||8|| iti |

caturthe tāmasīye hariḥ (8.1.30)
tatrāpi jajñe bhagavān hariṇyāṁ harimedhasaḥ |
harir ity āhṛto yena gajendro mocito grahāt ||9|| iti |

smaryate'sau sadā prātaḥ sadācāra-parāyaṇaiḥ |
sarvāniṣṭa-vināśāya harir danītndra-mocanaḥ ||10||

pañcame raivatīye vaikuṇṭhaḥ (8.5.4-5) –
patnī vikuṇṭhā śubhrasya vaikuṇṭhaiḥ sura-sattamaiḥ |
tayoḥ sva-kalayā jajñe vaikuṇṭho bhagavān svayam ||11||
vaikuṇṭhaḥ kalpito yena loko loka-namaskṛtaḥ |
ramayā prārthyamānena devyā tat-priya-kāmyayā ||12|| iti |

mahā-vaikuṇṭha-lokasya vyāpakasyāvyayātmanaḥ |
prakaṭīkaraṇaṁ satyopari kalpanam ucyate ||13||

ṣaṣṭhe cākṣuṣīye ajitaḥ (bhā.pu. 8.5.9-10)
tatrāpi devasambhūtyāṁ vairājasyābhavat sutaḥ |
ajito nāma bhagavān aṁśena jagataḥ patiḥ ||14||
payodhiṁ yena nirmathya surāṇāṁ sādhitā sudhā |
bhramamāṇo'mbhasi dhṛtaḥ kūrma-rūpeṇa mandaraḥ ||15|| iti |

saptame vaivasvatīye vāmanaḥ –
vaivasvatāntare vyaktaḥ puraivoktaḥ sa vāmanaḥ |
bhaviṣyāḥ sapta kathyante te sāvarṇyantarādiṣu ||16||

aṣṭame sāvarṇanīye sārvabhaumaḥ (bhā.pu. 8.13.17) –
devaguhyāt sarasvatyāṁ sārvabhauma iti prabhuḥ |
sthānaṁ purandarād dhṛtvā balaye dāsyatīśvaraḥ ||17|| iti |

navame dakṣa-sāvarṇanīye ṛṣabhaḥ (8.13.20) --
āyuṣmato 'mbudhārāyām ṛṣabho bhagavat-kalā |
bhavitā yena saṁrāddhāṁ tri-lokīṁ bhokṣyate 'dbhutaḥ ||18|| iti |

daśame brahma-sāvarṇanīye viṣvaksenaḥ (8.13.23) --
viṣvakseno viṣūcyāṁ tu śambhoḥ sakhyaṁ kariṣyati |
jātaḥ svāṁśena bhagavān gṛhe viśvasṛjo vibhuḥ ||19|| iti |

ekādaśe dharma-sāvarṇanīye dharmasetuḥ (8.13.26) --
āryakasya sutas tatra dharmasetur iti smṛtaḥ |
vaidhṛtāyāṁ harer aṁśas tri-lokīṁ dhārayiṣyati ||20|| iti |

dvādaśe rudra-sāvarṇanīye sudhāmā (8.13.29) --
svadhāmākhyo harer aṁśaḥ sādhayiṣyati tan-manoḥ |
antaraṁ satya-sahasaḥ sunṛtāyāḥ suto vibhuḥ ||21||

trayodaśe deva-sāvarṇanīye yogeśvaraḥ (8.13.32) --
devahotrasya tanaya upahartā divaspateḥ |
yogeśvaro harer aṁśo bṛhatyāṁ sambhaviṣyati ||22|| iti |

caturdaśe indra-sāvarṇanīye bṛhadbhānuḥ (8.13.35) --
satrāyaṇasya tanayo bṛhadbhānus tadā hariḥ |
vitānāyāṁ mahārāja kriyā-tantūn vitāyitā ||22||

yajña-vāmanayos tatra punar uktatayā dvayoḥ |
manvantarāvatārās tu saṅkhyāyāṁ dvādaśoditāḥ ||23||

iti manvantarāvatāra-nirūpaṇam |

atha **yugāvatārāḥ** –
kathyante varṇanāmābhyāṁ śuklaḥ satya-yuge hariḥ |
raktaḥ śyāmaḥ kramāt kṛṣṇas tretāyāṁ dvāpare kalau ||25|
upāsanāviśeṣārthaṁ satyādiṣu yugeṣv asau |
manvantarāvatāras tu tathāvatarati kramāt ||26||
kalpa-manvantara-yuga-prādurbhāva-vidhāyinaḥ |
avatārā ime tv eka-catvāriṁśad udīritāḥ ||27||
vṛttā brāhmādayaḥ kalpāḥ pādmāntās te sahasraśaḥ |
vartamānas tu kalpo'yaṁ śveta-vārāha ucyate ||28||
brāhma-kalpa-prathama-je vyaktāḥ svāyambhuvāntare |
kumāra-nāradādyāś ca cākṣuṣīyādiṣūttare ||29||
prāyaḥ svāyambhuvādyākhyāḥ kalpe kalpe bhavanty amī |
manavas te'vatārāś ca tathā yajñādi-nāmakāḥ ||30||

tathā hi śrī-viṣṇu-dharmottare śrī-rudra-praśnaḥ –
ya ete bhavatā proktā manavaś ca caturdaśa |
nityaṁ brahma-dine prāpte eta eva kramād dvija |
bhavanty utānye dharmajña etaṁ me chindhi saṁśayam ||31||

śrī-mārkaṇḍeyottaram –
eta eva mahārāja manavaś ca caturdaśa |
kalpe kalpe tvayā jñeyā nātra kāryā vicāraṇā ||32||
eka-rūpās tvayā proktā jñātavyāḥ sarva eva hi |
kecit kiñcid vibhinnāś ca māyayā parameśituḥ ||33|| iti |

avatārāś caturdhā syur āveśāḥ prābhavā api |
athaiva vaibhavāvasthāḥ parāvaasthāś ca tatra te ||34||
tatrāveśāvatārās tu jñeyāḥ pūrvokta-rītitaḥ |
yathā kumāra-devarṣi-veṇāṅga-prabhāvādayaḥ ||35||

yathā pādme –
āviṣṭo'bhūt kumāreṣu nārade ca harir vibhuḥ ||36||

yathā tatraiva --
āviveśa pṛthuṁ devaḥ śaṅkhī cakrī caturbhujaḥ ||37||

āviṣṭo bhārgave cābhūd iti tatraiva kīrtitam ||38||

tathā hi –
etat te kathitaṁ devi jāmadagner mahātmanaḥ |
śaktyāveśāvatārasya caritaṁ śārṅgiṇaḥ prabhoḥ ||39|| iti |

āveśatvaṁ kalkino'pi viṣṇudharme vilokyate ||40||

yathā –
pratyakṣa-rūpa-dhṛg-devo dṛśyate na kalau hariḥ |
kṛtādiṣv iva tenaiva tri-yugaḥ paripaṭhyate ||41||
kaler ante ca samprāpte kalkinaṁ brahma-vādinam |
anupraviśya kurute vāsudevo jagatsthitim || 42||
pūrvotpanneṣ bhūteṣu teṣu teṣu kalau prabhuḥ |
kṛtvā praveśaṁ kurute yad abhipretam ātmanaḥ ||43|| iti |

ato'mīṣvatāratvaṁ paraṁ syād aupacārikam ||44||

atha **prābhava-vaibhavāḥ** |

hari-svarūpa-rūpā ye parāvasthebhya unakāḥ |
śaktīnāṁ tāratamyena kramāt te tat-tad-ākhyakāḥ ||45||
prābhavāś ca dvidhā tatra dṛśyante śāstra-cakṣuṣā |
eke nāticira-vyaktā nātivistṛta-kīrtayaḥ |
te mohinī ca haṁsaś ca śuklādyāś ca yugānugāḥ ||46||
apare śāstra-kartāraḥ prāyaḥ syur muni-ceṣṭitāḥ |
dhanvantary-ṛṣabhau vyāso dattaś ca kapilaś ca te ||47||
atha syur vaibhavāvasthās te ca kūrmo ṛṣādhipaḥ |
nārāyaṇo nara-sakhaḥ śrī-varāh-hayānanau ||48||
pṛśni-garbhaḥ pralambaghno yajñādyāś ca caturdaśa |

ity amī vaibhavāvasthā ekaviṁśatir īritāḥ ||49||
te kroḍa-hayagrīvau nava-vyūhāntaroditau |
manvantarāvatāreṣu catvāraḥ pravarās tathā ||50||
te tu śrī-hari-vaikuṇṭhau tathaivājita-vāmanau |
ṣaḍ amī vaibhavāvasthāḥ parāvasthopamā matāḥ ||51||
keṣāṁcid eṣāṁ sthānāni likhyante śāstra-dṛṣṭitaḥ |
yatra tatra virājante yāni brahmāṇḍa-madhyataḥ |
viṣṇudharmottarādīnāṁ vākyaṁ tatra pramāṇyate ||52||

viṣṇudharmottare –
tayopariṣṭād aparas tāvān eva pramāṇataḥ |
mahātaleti vikhyāto rakta-bhaumaś ca pañcamaḥ ||
sarovaraṁ bhavet tatra yojanānâṁ daśāyutam |
svayaṁ ca tatra vasati kūrma-rūpa-dharo hariḥ ||53||
tayopariṣṭād aparas tāvān eva pramāṇataḥ |
tatrāste sarasī divyā yojanānāṁ śat¨-trayam |
tasyāṁ sa vasate devo matsya-rūpa-dharo hariḥ ||54||
nārāyaṇo narasakho vasate vadarīpade ||55||
nṛ-varāhasya vasatir mahar-loke prakīrtitā |
yojanānāṁ pramāṇena ayutānāṁ śata-trayam ||56||
ayutāni ca pañcāśat śeṣa-sthānaṁ manoharam ||57||
sa eva loko vārāhaḥ kathitas tu svayaṁ prabhaḥ |
loko'yam aṇḍa-saṁlagnaḥ sarvâdhastān manoharaḥ |
varāha-rūpo bhagavān śvetarūpadharo'vasat ||58||
tayopariṣṭād aparas tāvān eva pramāṇataḥ |
pīta-bhaumaś caturthas tu gabhasti-tala-saṁjñakaḥ |
tatrâste bhagavān viṣṇur devo hayaśirodharaḥ |
śaśāṅka-śata-saṅkāśaḥ śātakumbha-vibhūṣaṇaḥ ||59||
pṛśnigarbhasya vasatir brahmaṇo bhuvanopari ||60||
vāsas tatra pralambārer yatraivāgharipor bhavet ||61||
etasyaivāṁśa-bhūto'yaṁ pātāle vasati svayam |
nityaṁ tāla-dhvajo vāgmī vanamālā-vibhūṣitaḥ ||
dhārayan śirasā nityaṁ ratna-citrāṁ phaṇāvalīm |
lāṅgalī muṣalī kaḍgī nīlāmbara-vibhūṣitaḥ ||62||
brahma-lokopariṣṭāc ca harer loko virājate ||63||
svar-loke vasatir viṣṇor vaikuṇṭhasya mahātmanaḥ |
tathā vaikuṇṭha-loke ca svayam āviṣkṛto hi yaḥ ||64||
ajitasya nivāsas tu dhruva-loke samarthitaḥ |
bhuvar-loke tu vasatir vāmanasya mahātmanaḥ ||65||
trivikramasya vasatis tapo-loke prakīrtitā |
tathāsya brahma-loka-stho divyo nārāyaṇāśrayaḥ |
brahma-lokopariṣṭāc ca nivāso'nena nirmitaḥ ||66||

hari-vaṁśe surendreṇa kahtito yaḥ surarṣaye ||67||

tathā hi harivaṁśe (2.70.37) –
idaṁ bhuṅktvā mahīyaṁ tu bhagavan viṣṇunā kṛtam |
upary upari lokānāṁ adhikaṁ bhuvanaṁ mune ||68|| iti ||

sarveṣām avatārāṇāṁ para-vyomni cakāsati |
nivāsāḥ paramāścaryā iti śāstre nirūpyate ||69||

tathā hi pādme –
vaikuṇṭha-bhuvane nitye nivasanti mahojjvalāḥ |
avatārāḥ sadā tatra matsya-kūrmādayo'khilāḥ ||70||

iti avatāra-tat-sthāna-nirūpaṇam |

# pañcamaḥ paricchedaḥ

# parāvasthā-nirūpaṇam

atha kṛṣṇo nara-bhrātur avatāra iti kvacit |
upendrasyeti ca kvāpi bhrātāsau nātikovidām ||1||

yathā skānde –
dharma-putro harer aṁśau nara-nārāyaṇābhidhau |
candra-vaṁśam anu prāpya jātau kṛṣṇārjunāv ubhau ||2||

śrī-caturthe ca (4.1.59) –
tāv imau vai bhagavato harer aṁśāv ihāgatau |
bhāra-vyayāya ca bhuvaḥ kṛṣṇau yadu-kurūdvahau ||3||

etad-upodbodhakaṁ śrī-daśame (10.69.16) --
sampūjya devarṣi-varyam ṛṣiḥ purāṇo
nārāyaṇo nara-sakho vidhinoditena |
vāṇyābhibhāṣya mitayāmṛtam iṣṭayā taṁ
prāha prabho bhagavate karavāma he kim ||4||

upendrāvatāratvaṁ ca yathā harivaṁśe śakra-vacane (2.70.34) –
aindraṁ vaiṣṇavam asyaiva mune bhāgam ahaṁ dadau |
yavīyāṁsam ahaṁ premnā kṛṣṇaṁ praśyāmi nārada || 5 || iti |

tad etad ubhayatvaṁ na bhavet kṛṣṇe virodhataḥ |
aṁśatvaṁ hi tayor uktaṁ parāvasthatvam asya tu ||6||
nara-bhrātur ihāṁśatvaṁ ete cāṁśeti vakṣyate |
upendrasya tathātvaṁ ca harivaṁśe'pi dṛśyate ||7||

tathā hi devarṣi-vacanam (2.71.21-23) –
adityā tapasā viṣṇur mahātmārādhitaḥ purā |
vareṇa cchanditā tena parituṣṭena cāditiḥ |
tayoktas tvādṛśaṁ putram icchāmīti surottama ||8||
tenoktaṁ bhuvane nāsti mat-samaḥ puruṣo'paraḥ |

aṁśena tu bhaviṣyāmi putraḥ khalv aham eva te ||9|| iti |

atha kṛṣṇe parāvastha-bhāvo'gre vakṣyate sphuṭam |
parāvasthaś c a sampūrṇāvasthaḥ śāstre prakīrtitaḥ ||
tasmād-aṁśatvam evāsya viruddhaṁ sphuṭam īkṣate ||10||
arthagatyantaraṁ teṣāṁ vacanānāṁ ca dṛśyate ||11||

tatra *dharma-putrāv* ity ādau kārikā –
nara-nārāyaṇau prāpyety ātma-sātkṛtya tau svayam |
kṛṣṇārjunau candra-vaṁśam anu prakaṭatāṁ gatau ||12||

*tāv imāv* ity ādi kārikā –
kartārau tau harer aṁśau nara-nārāyaṇāv iha |
dvāparānte karma-bhūtau āyātau kṛṣṇa-phālgunau ||13||

sampūjyety ādau kārikāḥ –
sarvādāv upadeṣṭṛtvād yaḥ purāṇarṣir ucyate |
nārāṇāṁ puruṣāṇāṁ yas trayāṇām āśrayaḥ sa tu ||
nareṣ martya-lokeṣu sahacārī bhavan svayam |
tad-dharmam anukṛtyātra pūjayāmāsa taṁ munim ||
nārāyaṇākhyenāṁśena kṛṣṇo yadyapi tad-guruḥ |
nāradaṁ pūjayāmāsa tathāpi kṣatra-līlayā ||14||

aindram ity ādau kārikā –
indras tu nātikauvidyānmatsarāc coktavān idam |
tasmāt kṛṣṇasya no tat-tad-rūpatvaṁ ghaṭate kvacit ||15||

atha parāvarasthāḥ | yathā pādme –
nṛsiṁha-rāma-kṛṣṇeṣu ṣāḍguṇyaṁ paripūritam |
parāvasthās tu te tasya dīpād-utpanna-dīpavat ||16||

tatra **śrī-nṛsiṁhaḥ** (from Bhāvārtha-dīpikā 1.1.1, 10.87.1) –
prahlāda-hṛdayāhlādaṁ bhaktāvidyā-vidāraṇam |
śarad-indu-ruciṁ vande pārīndra-vadanaṁ harim ||17||
vāgīśā yasya vadane lakṣmīr yasya ca vakṣasi |
yasyāste hṛdaye saṁvit taṁ nṛsiṁham ahaṁ bhaje ||18||
gambhīra-garjitārambha-stambhitāmbhoja-sambhavaḥ |
saṁrambhaḥ stambha-putrasya muninojjṛmbhito nṛpe ||19||

yathā śrī-saptame (7.8.32-33) --
saṭāvadhūtā jaladāḥ parāpatan
grahāś ca tad-dṛṣṭi-vimuṣṭa-rociṣaḥ |
ambhodhayaḥ śvāsa-hatā vicukṣubhur
nirhrāda-bhītā digibhā vicukruśuḥ ||20||

dyaus tat-saṭotkṣipta-vimāna-saṅkulā
protsarpata kṣmā ca padābhipīḍitā |
śailāḥ samutpetur amuṣya raṁhasā

tat-tejasā khaṁ kakubho na rejire ||21|| iti |

ugro'py anugra evāyaṁ svabhaktānāṁ nṛkeśarī |
keśarīva svapotānām anyeṣām ugra-vigrahaḥ ||22||[1]

asya śrī-divya-siṁhasya parmānanda-tundilaḥ |
śrīman-nṛsiṁhatāpanyāṁ mahimā prakaṭīkṛtaḥ ||23||
nṛsiṁhasya bhaved vāso jana-loke mahātmanaḥ |
sarvopariṣṭāc ca tathā viṣṇuloke prakīrtitaḥ ||24||

śrī-rāghavendraḥ –
pūrvato'py eṣa niḥśeṣa-mādhuryāmṛta-candramāḥ |
bhāti sad-guṇa-saṅghena tuṅgaḥ śrī-raghu-puṅgavaḥ ||25||

pādme –
vandāmahe maheśānaṁ hara-kodaṇḍa-khaṇḍanam |
jānakī-hṛdayānanda-candanaṁ raghunandanam ||26||

asya janmotsavaṁ brūte śrī-rāmārcana-candrikā ||27||
uccasthe graha-pañcake sura-gurau sendau navamyāṁ tithau
lagne karkaṭake punar vasumate meghaṁ gate pūṣaṇi |
nirdagdhuṁ nikhilāḥ palāśa-samidho medhyādayodhyāraṇer
āvirbhūtam abhūd apūrva-vibhavaṁ yat kiñcid ekaṁ mahaḥ ||28||

ekādaśe (11.5.34) --
tyaktvā su-dustyaja-surepsita-rājya-lakṣmīṁ
dharmiṣṭha ārya-vacasā yad agād araṇyam |
māyā-mṛgaṁ dayitayepsitam anvadhāvad
vande mahā-puruṣa te caraṇāravindam ||29||

śrī-navame (9.11.20-21) –
nedaṁ yaśo raghupateḥ sura-yācñayātta-
līlā-tanor adhika-sāmya-vimukta-dhāmnaḥ |
rakṣo-vadho jaladhi-bandhanam astra-pūgaiḥ
kiṁ tasya śatru-hanane kapayaḥ sahāyāḥ ||30||

yasyāmalaṁ nṛpa-sadaḥsu yaśo 'dhunāpi
gāyanty agha-ghnam ṛṣayo dig-ibhendra-paṭṭam
taṁ nākapāla-vasupāla-kirīṭa-juṣṭa-
pādāmbujaṁ raghupatiṁ śaraṇaṁ prapadye ||31|| iti |

atra kārikā --
āttā prakaṭitā līlātanurlīlāmayī tanuḥ |
yena tasyeti sāmyeti svārthe ṣyañ pratyayo mataḥ ||
dhāma-svarūpaṁ vijñeyam adhikena samena ca |
vimuktaṁ dhāma yasyeti māhātmyaṁ sarvato'dhikam |

[1] From Śrīdhara Svāmī's commentary to 7.9.1.

yasyādhikaḥ samaś cātra kvāpi nāstīti niścayaḥ ||32||
nāka-pālā mahendrādyā vasupā vasudhādhipāḥ ||33||
vāsudevādi-rūpāṇām avatārāḥ prakīrtitāḥ |
viṣṇu-dharmottare rāma-lakṣmaṇādyāḥ kramādamī ||34||
pādme tu rāmo bhagavān nārāyaṇa itīritaḥ |
śeṣaś cakraṁ ca śaṅkhaś ca kramāt syur lakṣmaṇādayaḥ ||35||
madhya-deśa-sthitāyodhyā-pure 'sya vasatiḥ smṛtā |
mahā-vaikuṇṭhaloke ca rāghavedrasya kīrtitā ||36||

śrī-kṛṣṇaḥ | bilvamaṅgale –
santv avatārā bahavaḥ puṣkara-nābhasya sarvatobhadrāḥ |
kṛṣṇād anyaḥ ko vā latāsv api premado bhavati ||37||

paramaiśvarya-mādhurya-pīyūṣāpūrva-vāridhiḥ |
devakī-nandanas tv eṣa puraḥ paricariṣyate ||38||
yasya vāsaḥ purāṇādau khyātaḥ sthāna-catuṣṭaye |
vraje madhupure dvāra-vatyāṁ goloka eva ca ||39||
nanu siṁhāsya-rāmābhyāṁ sāmyam asyāgataṁ sphuṭam |
iti viṣṇupurāṇīya-prakriyātra vilokyate ||40||

tatra maitreya-praśnaḥ caturthe'ṁśe (4.15.1-2)
hiraṇyakaśiputve ca rāvaṇatve ca viṣṇunā |
avāpa nihato bhogān aprāpyān amarair api ||41||
nālabhat tatra caiveha sāyujyaṁ sa kathaṁ punaḥ |
samprāptaḥ śiśupālatve sāyujyaṁ śāśvate harau ||42||

śrī-parāśarottaram (4.15.4-17) –
daityeśvarasya vadhāyākhila-lokotpatti-sthiti-vināśa-kāriṇā pūrvaṁ tanu-grahaṇaṁ kurvatā nṛsiṁha-rūpam āviṣkṛtam || tatra ca hiraṇyakaśipor viṣṇur ayam ity etan na manasy abhūt || niratiśaya-puṇya-samudbhūtam etat sattva-jātam iti | raja-udreka-preritaikāgra-matis tad-bhāvanāyogāt tato'vāpta-vadha-haitukīṁ niratiśayām evākhila-trailokyādhikya-dhāriṇīṁ daśānanatve bhoga-sampadam avāpa ||43||

na tu sa tasminn anādi-nidhane para-brahma-bhūte bhagavaty anālambini kṛte manasas tal-layam avāpa ||44||

evaṁ daśānanatve'py anaṅga-parādhīnatayā jānakī-samāsakta-cetasā bhagavatā dāśarathi-rūpa-dhāriṇā hatasya tad-rūpa-darśanam evāsīt nāyam acyuta ity āsaktir vipadyato'ntaḥ-karaṇe mānuṣa-buddhir eva kevalam asyābhūt | punar apy acutavinipāta-mātra-phalam akhilabhūmaṇḍala-ślāghya-cedi-rāja-kule janma avyāhataiśvaryaṁ śiśupālatve'py avāpa ||45||

tatra tv akhilānām eva sa bhagavan-nāmnāṁ tvaṅkāra-kāraṇam abhavat | tataś ca tat-kāla-kṛtānāṁ teṣām aśeṣāṇām evācyuta-nāmnām anavaratam aneka-janmasu vardhita-vidveṣānubandhi-citto vinindana-santarjanādiṣūccāraṇam akarot | tac ca rūpam utphulla-padma-dalāmalākṣamaty-ujjvala-pīta-vastra-dhāry amala-kirīṭa-keyūra-hāra-kaṭakādi-śobhitam udāra-catur-bāhu-śaṅkha-cakra-gadādharam atiprarūḍha-vairānubhāvād aṭana-bhojana-snānāsana-śayanādiṣv aśeṣāvasthāntareṣu nānyaatropayayāv asya cetasaḥ ||46||

tatas tam evākrośeṣūccārayaṁs tam eva hṛdayena dhārayann ātma-vadhāya yāvad-bhagavad-dhasta-cakrāṁśu-mālojjvalam akṣaya-tejaḥ-svarūpaṁ brahma-bhūtam apagata-dveṣādi-doṣaṁ bhagavantam adrākṣīt ||47||

tāvac ca bhagavac-cakreṇāśu vyāpāditas tat-smaraṇa-dagdhākhilāgha-sañcayo bhagavatāntam upanītas tasminn eva layam upayayau ||48|| etat tavākhilaṁ mayābhihitam | ayaṁ hi bhagavān kīrtitaś ca saṁsmṛtaś ca dveṣānubandhenāpi akhila-surāsurādi-durlabhaṁ phalaṁ prayacchati kim uta samyag-bhaktimatām iti ||49||

noktaṁ parāśareṇātra sthitau tau pārṣadāv iti |
kintūbhayos tayor āsīj janma-trayam itīritam ||50||
ataḥ sarveṣu kalpeṣu na tau pārṣada-jau matau |
anyathā na tayoḥ pātaḥ prati-kalpaṁ samañjasaḥ ||51||
parāśareṇa yad gadyaṁ maitreyāyottarīkṛtam |
ślokīkṛtya tad evedaṁ saṅkṣepeṇa vilikhyate ||52||
nṛsiṁha-rūpaṁ hariṇā yad āviṣkṛtam adbhutam |
hiraṇyakaśipor asmin viṣṇu-buddhir na niścitā ||53||
kintv eṣa puṇya-sampannaḥ ko'pīti kṛta-niścayaḥ |
raja-udriktatā-nunna-matis tad-bhāva-yogataḥ ||54||
tato'vāpta vināśaika-hetukām akhilottamām |
avāpa bhoga-sampattiṁ rāvaṇatve sudurlabhām ||55||
viṣṇutvān niścayān nātidveṣān nāveśa-santatiḥ |
tāṁ vinā ca bhavet dveṣo narakāyaiva veṇavat ||56||
kintv asya sampat-samprāptis tat-kareṇa mṛteḥ param |
evam āhaiva-śabdena tat-sādguṇyam anusmaran ||57||
āveśābhāvato doṣānāśāc chuddham apaśyataḥ |
prakaṭe'pi para-brahma-rūpe tatrāsya no layaḥ ||58||
rāvaṇatve mahākāma-parādhīnīkṛtātmanaḥ |
tadvan manuṣya-dhīr asya śrī-rāme'bhūn mṛtāv api ||59||
ato'sau cedirājatve punar āpottamāṁ śriyam ||60||
tatra kṛṣṇe samastānām eva nāmnāṁ ramāpateḥ |
kāraṇāni pravṛttes tu nimittāny abhavaṁs tadā ||61||
tena niścitya taṁ viṣṇuṁ svasya dvir-maraṇaṁ yataḥ |
atidveṣān mahāveśāt tāni nāmāni sarvaśaḥ |
jajalpa satataṁ śaśvan nindā-santarjanādiṣu ||62||
rūpaṁ ca tādṛśaṁ dṛṣṭvā viṣṇur eveti niścayāt |
nāmavat tac ca sarvatra sarvadā caiva saṁsmaran ||
dagdha-tad-dveṣajāghaudhaḥ kṣipte cakre ca tad-rucā |
apeta-daitya-bhāvo'nte tathā saṁskṛta-dṛṣṭikaḥ |
tadā tūjjvalam adrākṣīt paraṁ brahma narākṛti ||63||
tadaiva cakra-ghātena daitya-dehe vināśite |
tad eva brahma paramam anulīnatvam āyayau ||64||
ity uktvāpy atra bakyāder mokṣam apy arbha-līlayā |
amokṣaṁ kālanemyāder anyatrāpīśa-ceṣṭayā |
muniḥ smṛtvā punaḥ prākhyat ayaṁ hi bhagavān iti ||65|| [ViP 4.15.17]
hi prasiddham ayaṁ kṛṣṇo bhagavān svayam eva yat |
prīṇatāṁ dviṣatāṁ cātaś cetāṁsy ākarṣati drutam |

tasmāt kīrtita ity ādi māhātmyam citram atra na ||66||
iti vijñāya gadyānāṁ hārdaṁ sauhārdataḥ sphuñam |
tasmāt sa eva kaimutyād bhajanīyatayeṣyate ||67||
athākhilānāṁ nāmnāṁ ca pravṛttau kāraṇaṁ śṛṇu ||68||
lakṣmīśa-nāmāny evātra pravṛtter hetu-sāmyataḥ |
tathaiva hetubhedāc ca vartante yadu-puṅgave ||69||
daityāriḥ puṇḍarīkākṣaḥ śārṅgī garuḍa-vāhanaḥ |
pītāmbaraś cakra-pāṇiḥ śrīvatsāṅkaś caturbhujaḥ |
ity ādīny atra nāmāni pravṛtter hetu-sāmyataḥ ||70||
vasudevasya putratvāt vāsudevo nigadyate |
madhu-vaṁśe yato jātaḥ kathyate mādhavas tataḥ ||71||

śrī-hari-vaṁśe'pi (2.7.36)[2] –
sa ca tenaiva nāmnātra kṛṣṇo vai dāma-bandhanāt |
goṣṭhe dāmodara iti gopībhiḥ parigīyate ||72||

tatraiva (158.30-32)[3] –
adho'nena śayānena śakaṭāntara-cāriṇā |
rākṣasī nihatā raudrī śakunī-veśa-dhāriṇī ||
pūtanā-nāma sā ghorā mahākāyā mahābalā |
viṣa-digdhaṁ stanaṁ kṣudrā prayacchantī janārdane ||73||
dadṛśur nihatāṁ tatra rākṣasīṁ vana-gocarāḥ |
punar jāto'yam ity āhur uktas tasmād adhokṣajaḥ || iti ||74||

eṣo'dhaḥ śakaṭasyākṣe punar jāta ivety ataḥ |
adhokṣaja iti prāhur iti ṭīkā kṛtoditam ||75||

tatraiva (2.9.45)[4] --
ahaṁ kilendro devānāṁ tvaṁ gavām indratāṁ gataḥ |
govinda iti lokās tvāṁ gāsyanti bhuvi śāśvatam ||76||

tatraiva (2.9.46) –
mamopari yathendratvaṁ sthāpito gobhir īśvaraḥ |
upendra iti kṛṣna tvāṁ gāsyanti divi devatāḥ ||77||

śrī-viṣṇu-purāṇe (5.16.23) –
yasmāt tvayaiva duṣṭātmā hataḥ keśī janārdana |
tasmāt keśava-nāmnā tvaṁ loke jñeyo bhaviṣyasi ||78|| iti |

ity ādiny atra nāmāni pravṛtter hetu-bhedataḥ |
eṣāṁ pravṛtter hetutvam anyad eva ramāpatau ||79||
kiṁ cāsurāṇāṁ dviṣatāṁ kṛṣṇam aprāpya nānyataḥ |
kuto'pi muktir ity ākhyād eva-kāra-dvayena saḥ ||80||

---

[2]According to the critical edition, this is 51.36 or verse 3473. The GM edition quotes it as 63.36.
[3]Alternative numbering given in KṛṣṇaS 57 is 101.30-32. I haven't yet been able to find these verses in the critical or Gita Press editions.
[4] Alternative numberings HV 62.43 or 4005.

tathā hi śrī-gītāyāṁ (16.19-20)
tān ahaṁ dviṣataḥ krūrān saṁsāreṣu narādhamān |
kṣipāmy ajasram aśubhān āsurīṣv eva yoniṣu ||81||
āsurīṁ yonim āpannā mūḍhā janmani janmani |
mām aprāpyaiva kaunteya tato yānty adhamāṁ gatim ||82|| iti |

māṁ kṛṣṇa-rūpiṇaṁ yāvan nāpnuvanti mama dviṣaḥ |
tāvad evādhamaṁ yoniṁ prāpnuvantīti hi sphuṭam || 83 ||
tasmāt trayāṇām evāyaṁ śreṣṭha ity atra vismayaḥ |
ko vā syāt na tathā yasmāt svabhāvo'nyatra dṛśyate ||84||
ato manvakṣara-manoḥ kalpe svāyambhuvāgame |
pūjyante'syāvṛtitvena rāma-siṁhānanādayaḥ ||85||
nanv idaṁ śrūyate śāstre mahā-vārāha-vākyataḥ |

sarve nityāḥ śāśvatāś ca dahās tasya parātmanaḥ |
hānopādāna-rahitā naiva prakṛtijāḥ kvacit ||
paramānanda-sandohā jñāna-mātrāś ca sarvataḥ |
sarve sarva-guṇaiḥ pūrṇā sarva-doṣa-vivarjitāḥ ||86||

kiṁ ca nārada-pañcarātre –
maṇir yathā vibhāgena nīla-pītādibhir yutaḥ |
rūpa-bhedam avāpnoti dhyāna-bhedāt tathā vibhuḥ ||87||iti |

tasmāt kathaṁ tāratamyaṁ teṣāṁ vyākhyāyate |
atrocyate pareśvatvāt pūrṇā yadyapi te'khilāḥ |
tathāpy akhila-śaktīnāṁ prākaṭyaṁ tatra no bhavet ||88||
aṁśatvaṁ nāma śaktīnāṁ sadālpāṁśa-prakāśitā |
pūrṇatvaṁ ca svacchayaiva nānā-śakti-prakāśitā ||89||
śaktir aiśvarya-mādhurya-kṛpā-tejo-mukhā guṇāḥ |
śakter vyaktis tathāvyaktis tāratamyasya kāraṇam ||90||
śaktiḥ samāpi pūryādi-dāhe dīpāgni-puñjayoḥ |
śītādy-ārti-kṣayenāgni-puñjād eva sukhaṁ bhavet ||92||
evam eva guṇādīnām āviṣkārānusārataḥ |
bhava-dhvaṁsena saukhyaṁ syāt bhaktādīnāṁ yathāyatham ||92||
ekatvaṁ ca pṛthaktvaṁ ca tathāṁśatvam utāṁśitā |
tasminn ekatra nāyuktam acintyānanta-śaktitaḥ ||93||

tatraikatve'pi pṛthak prakāśitā, yathā śrī-daśame (10.69.2)--
citraṁ bataitad ekena vapuṣā yugapat pṛthak |
gṛheṣu dvy-aṣṭa-sāhasraṁ striya eka udāvahat || 94 ||

pṛthaktve'py ekarūpatāpattiḥ, yathā pādme –
sa devo bahudhā bhūtvā nirguṇaḥ puruṣottamaḥ |
ekībhūya punaḥ śete nirdoṣo harir ādikṛt || 95 || iti |

yathā śrī-daśame (10.40.7) –
yajanti tva-mayās tvāṁ vai bahu-mūrty-eka-mūrtikam || 96 || iti |

kaurme ca --
asthūlaś cānaṇuś caiva sthūlo'ṇuś caiva sarvataḥ |
avarṇaḥ sarvataḥ proktaḥ śyāmo raktākta-locanaḥ |
aiśvarya-yogād bhagavān viruddhārtho'bhidhīyate || 97||

tathāpi doṣāḥ parame naivāhāryaḥ kathañcana |
guṇā viruddhā apy ete samāhāryāḥ samantataḥ ||98||

śrī-ṣaṣṭha-skandhe [6.9.33-35] ca mitho viruddhācintya-śaktitvaṁ yathā gadyeṣu –
duravabodha ivāyaṁ tava vihāra-yogo yad aśaraṇo'śarīra idam anavekṣitāsmat-samavāya ātmanaivāvikriyamāṇena sa-guṇam aguṇaḥ sṛjasi harasi pāsi ||99||

atha tatra bhavān kiṁ deva-dattavad iha guṇa-visarga-patitaḥ pāratantryeṇa svakṛta-kuśalākuśalaṁ phalam upādadāti | aho svid ātmārāma upaśama-śīlaḥ samañjasa-darśana upāste iti ha vāva na vidāmaḥ ||100||

na hi virodha ubhayaṁ bhagavaty aparigaṇita-guṇa-gaṇe īśvare anavagāhya-māhātmye'rvācīna-vikalpa-vitarka-vicāra-pramāṇābhāsa-kutarka-śāstra-kalitāntaḥ-karaṇāśaya-duravagraha-vādināṁ vivādānavasare uparata-samasta-māyā-maye kevala evātma-māyām antardhāya ko nv artho durghaṭa iva bhavati svarūpa-dvayābhāvāt sama-viṣama-matīnāṁ matam anusarasi yathā rajju-khaṇḍaḥ sarpādi-dhiyām ||101||

vinā śarīra-ceṣṭatvaṁ vinā bhūmyādi-saṁśrayam |
vinā sahāyāṁs te karmāvikriyasya sudurgamam ||102||
ukto guṇa-visargeṇa devāsura-raṇādikaḥ |
tasmin patita āsaktaḥ pāratantryas tu tad bhavet |
yadāśriteṣu deveṣu pāravaśyaṁ kṛpākṛtam ||103||
tena svakṛtam ātmīya-kṛtaṁ śubha-śubhetarat |
sukha-duḥkhādi-rūpaṁ kiṁ phalaṁ svīkurute bhavān ||104||
ātmārāmatayā kiṁvā tatrodāstetarām iti |
na vidmaḥ kintu naivedaṁ viruddham ubhayaṁ tvayi ||105||
tatra hetur bhagavatīty ādi proktaṁ pada-dvayam |
tathaiveśvara ity ādi-padānāṁ pañcakaṁ matam ||106||
bhagavattvena sārvajñaṁ sad-guṇatvaṁ tathānyataḥ |
brahmatvaṁ kevalatvena labhyate tatra ca sphuṭam ||107||
yadyapi brahmatā-hetoḥ sarvatra syāt taṭasthatā |
tathāpy ādi-guṇa-dvayyā bhaved bhatānukūlatā ||108||
nanv ekasya svarūpasya dvairūpyaṁ katham ekadā |
tatrāha arvācīneti tādṛśānāṁ hi vādinām |
vivādasyānavasare tasya tāvad agocare ||109||
ato'cintyātma-śaktiṁ tāṁ madhyekṛtyātra durghaṭaḥ |
ko nv arthaḥ syād viruddho'pi tathaivāsyā hy acintyatā |
sā ca nānāviruddhānāṁ kāryāṇām āśrayān matā ||110||
śrutes tu śabda-mūlatvād iti ca brahma-sūtra-kṛt |
acintyāḥ khalu ye bhāvā na tāṁs tarkeṇa yojayet |
iti skānda-vacas tac ca maṇyādiṣv api dṛśyate ||111||
tādṛśīṁ ca vinā śaktiṁ na sidhyet parameśatā |
yataś cānavagāhyatvenāsya māhātmyam ucyate ||112||

ajñānam indra-jālaṁ vā vīkṣyate yatra kutracit |
ato na pāramaiśvaryaṁ tena tasya prasidhyati ||113||
tac ca tasya na hīty āha sphuṭaṁ coparatety adaḥ |
tathā bhagavatīty ādi-padānāṁ ṣaṭ-tayasya ca |
bhavet prayoga-tātparyam atra niṣphalam eva hi ||114||
tasmān na śāstra-yuktibhyām ubhayaṁ tad virudhyate |
tathāpy uccāvaca-dhiyām anevaṁ-tattva-vedinām |
matānusārato bhāsi rajjūvat tvaṁ tathā tathā ||115||
nanu bhoḥ kevalaṁ jñānaṁ brahma syād bhagavān punaḥ |
nānādharmeti tatrāpi svarūpa-dvaym īkṣyate ||
iti prāha svarūpeti tat-svarūpasya naiva hi |
kadāpi dvaitam ekasya dharma-dvayam idaṁ dhruvam ||116||
tato virodhas tac-chakti-vilāsānāṁ yad īkṣyate |
tad evācintyam aiśvaryaṁ bhūṣaṇaṁ na tu dūṣaṇam ||117||
iyam eva virodhoktis tṛtīye'pi ca dṛśyate ||

karmāṇy anīhasya bhavo 'bhavasya te
durgāśrayo 'thāri-bhayāt palāyanam |
kālātmano yat pramadā-yutāśramaḥ
svātman-rateḥ khidyati dhīr vidām iha || 118 || (3.4.16) iti |

tat tan na vāstavaṁ cet syāt vidyāṁ buddhi-bhramas tadā |
na syād evety acintyaiva śaktir līlāsu kāraṇam ||
yathā yathā ca tasyecchā sā vyanakti tathā tathā ||119||
evaṁ prāsaṅgikaṁ procya prakṛtārtho nirūpyate |
nanu yaḥ prakṛti-svāmī yo'ntaryāmī ca puruṣaḥ |
tābhyām adhikatā nāsya kaṁsārer upapadyate ||120||

tathā hi śrī-prathame (1.3.1-5) --
jagṛhe pauruṣaṁ rūpaṁ bhagavān mahad-ādibhiḥ |
sambhūtaṁ ṣoḍaśa-kalam ādau loka-sisṛkṣayā ||121||
yasyāmbhasi śayānasya yoga-nidrāṁ vitanvataḥ |
nābhi-hradāmbujād āsīd brahmā viśva-sṛjāṁ patiḥ ||122||
yasyāvayava-saṁsthānaiḥ kalpito loka-vistaraḥ |
tad vai bhagavato rūpaṁ viśuddhaṁ sattvam ūrjitam ||123||
paśyanty ado rūpam adabhra-cakṣuṣā
sahasra-pādoru-bhujānanādbhutam |
sahasra-mūrdha-śravaṇākṣi-nāsikaṁ
sahasra-mauly-ambara-kuṇḍalollasat ||124||
etan nānāvatārāṇāṁ nidhānaṁ bījam avyayam |
yasyāṁśāṁśena sṛjyante deva-tiryaṅ-narādayaḥ ||125|| iti |

atra kārikāḥ –
ādau sarvāvatārāgre bhagavān puruṣottamaḥ |
mahat-tattvādibhiḥ kṛtvā bhuvanānāṁ sisṛkṣayā ||
pauruṣaṁ puruṣākāram athavā puruṣābhidham |
rūpam ānanda-cin-mūrtiṁ jagṛhe prādurācarat ||126||
arthaḥ sambhūta-śabdasya samyak satyam itīratiḥ |

sambhūtaṁ yuktam iti vā bhuvanānāṁ sisṛkṣayā |
ṣoḍaśaiva kalā yasmiṁs tat ṣoḍaśa-kalaṁ matam ||127||
tāḥ ṣoḍaśa-kalāḥ proktā vaiṣṇavaiḥ śāstra-darśanāt |
śaktitvena ca tā bhakti-vivekādiṣu sammatāḥ ||128||

śrīr bhūḥ kīrtir ilā līlā kāntir vidyeti saptakam |
vimalādyā navety etā mukhyāḥ ṣoḍaśa śaktayaḥ ||129|| iti |

tad idaṁ pauruṣaṁ rūpaṁ trividhaṁ pūrvam īritam |
tatra procya mahat-sraṣṭṛ-rūpam aṇḍa-stham ucyate ||130||
yasyājāṇḍa-praveśena śayānasya tad ambhasi |
nābhihradāmbujād āsīd iti suvyaktam eva hi ||131||
yasya nābhi-hradābjasyāvayavāḥ karṇikādayaḥ |
saṁsthānāny atra vidyā-sa-viśeṣās tais tu kalpitaḥ |
lokānāṁ sarva-jagatāṁ vistāro vitatiḥ kila ||132||
sa śete yena rūpeṇa tac chuddhaṁ sattvam ūrjitam ||133||
paśyantīty-ādi-padyena tad evedaṁ viśiṣyate |
etad-rūpaṁ tu nānāvatārāṇām udayāspadam ||134||

yathaikādaśe (11.4.3) --
bhūtair yadā pañcabhir ātma-sṛṣṭaiḥ
puraṁ virājaṁ viracayya tasmin |
svāṁśena viṣṭaḥ puruṣābhidhānam
avāpa nārāyaṇa ādidevaḥ || 135 ||

atra sārdha-kārikā –
nārāyaṇo'tra parama-vyomeśānaḥ sa ātmanā |
puṁsvarūpeṇa sṛṣṭais tair bhūtaiḥ sṛṣṭvā virāṭ-tanum |
viṣṭaḥ svāṁśena tenaiva samprāptaḥ puruṣābhidhām ||136||

prastute tu kim āyātam ity āśaṅkya nigadyate |
so'sya garbhodaśayyasya vilāso yaś caturbhujaḥ |
śete praviśya lokābjaṁ viṣṇv-ākhyaḥ kṣīra-vāridhau ||137||
ayaṁ ca sthāvarāntānāṁ syrādīnāṁ śarīriṇām |
hṛdy-antaryāmitāṁ prāpto nānā-rūpa iva sthitaḥ ||138||
tṛtīyaṁ sarva-bhūta-stham iti[5] viṣṇor yad ucyate |
rūpaṁ sātvata-tantre tad-vilāso'syaiva sammataḥ ||139||
ataḥ kṣīrāmbudhes tīre kṛtopasthānakaḥ suraiḥ |
eṣa evāvatīrṇo'bhūt kṛṣṇākhya iti yujyate ||140||
athātra pūrva-pakṣe vaḥ siddhāntaḥ pratipadyate |
yathā śrī-daśame teṣu sureṣv evāśarīragīḥ ||141||

vasudeva-gṛhe sākṣād bhagavān puruṣaḥ paraḥ |
janiṣyate tat-priyārthaṁ sambhavantu sura-striyaḥ ||142 || iti (bhā.pu. 10.1.23)

atra kārikāḥ –

---

[5] See above 1.2.9, quote from Sātvata-tantra.

puruṣasya paratvena sākṣāc ca bhagavān iti |
etasyaiva mahat-sraṣṭā so'ṁśa ity abhiviśrutaḥ ||143||
atra śrī-svāmi-pādānām api sammatir īkṣyate |
yad aṁśabhāgenety asya vyākhyāṁ kurvadbhir eva taiḥ ||
aṁśena bhāgo māyāyā yenety aṁśo'sya puruṣaḥ |
bhāgo bhajanam ity evaṁ pūrṇatāsya sphuṭīkṛtā ||144||
kiṁ ca tatraiva devakyā kṛte stotre nirūpitam ||145||

yathā (10.85.31) --
yasyāṁśāṁśāṁśa-bhāgena
viśvotpatti-layodayāḥ |
bhavanti kila viśvātmaṁs
taṁ tv ādyāhaṁ gatiṁ gatā || 146 ||

atra kārikā –
yasyāṁśaḥ puruṣasya syād aṁśaḥ prakṛtis tu sā |
tasyā aṁśā guṇās teṣāṁ bhāgenāsyodbhavādayaḥ ||147||

kiṁ ca tatraiva (10.14.14)
nārāyaṇas tvaṁ na hi sarva-dehinām
ātmāsy adhīśākhila-loka-sākṣī |
nārāyaṇo'ṅgaṁ nara-bhū-jalāyanāt
tac cāpi satyaṁ na tavaiva māyā ||148|| iti |

atra kārikāḥ –
jagat-trayeti padyena śrī-nārāyaṇatāṁ vadan |
kṛṣṇasyātha svayaṁ dṛṣṭvā paramaiśvaryam adbhutam ||
paryāptyājāṇḍa-niyutaṁ svayaṁ bhītibharākulaḥ |
nārāyaṇas tvaṁ nety āha sāparādha ivātmabhūḥ ||149||
he adhīśety ajāṇḍaugha-sthitāntaryāmi-puruṣāḥ |
īśās tebhyo'dhiko'dhīśo hi yataḥ sarva-dehinām ||
samaṣṭīnāṁ savikuṇṭha-jīvānāṁ tvaṁ prakāśakaḥ |
teṣām akhila-lokānāṁ sākṣī draṣṭāpy asi svayam ||150||
ato yo narabhū-nīrāyaṇān nārāyaṇaḥ smṛtaḥ |
sa te'ṅgam aṁśaḥ pūrṇasya cini-māyā-śakti-vaibhavaiḥ |
cātuṣpādikam aiśvaryaṁ tava tasya tu pādikam ||151||
viṣṭabhyāham idaṁ kṛtsnam ekāṁśeneti te vacaḥ |
tac cāṁśatvaṁ bhavet satyaṁ virāḍvan na tu māyikam ||152||

śrī-brahma-saṁhitāyāṁ (5.48) –
yasyaika-niśvasita-kālam athāvalambya
jīvanti loma-vilajā jagad-aṇḍa-nāthāḥ |
viṣṇur mahān sa iha yasya kalā-viśeṣo
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||153||

ataḥ puruṣa evāsya kṛṣṇasyāṁśo bhaved yadi |
tad-vilāsas tu nitarāṁ bhavet kṣīrābdhi-nāyakaḥ ||154||
nanu dvitīya-skandhe tu yo'vatīrṇo yadoḥ kule |

kiṁ vidhātrā sa hi sita-kṛṣṇa-keśatayoditaḥ ||155||

tathā hi (2.7.26)
bhūmeḥ suretara-varūtha-vimarditāyāḥ
kleśa-vyayāya kalayā sita-kṛṣṇa-keśaḥ |
jātaḥ kariṣyati janānupalakṣya-mārgaḥ
karmāṇi cātma-mahimopanibandhanāni ||156|| iti |

maivaṁ bhoḥ śrūyatām asya padyasārtho vidhīyate |
kalayā śilpa-naipuṇya-viśeṣa-vidhinā sitāḥ |
baddhāḥ kṛṣṇā atiśyāmāḥ keśā yeneti vigrahaḥ |
sa evetyasya vaidagdhī-viśeṣotkarṣa īritaḥ ||157||
kiṁvā yaḥ kalayāṁśena syāt sita-śyāma-keśakaḥ |
sa evātrāvatīrṇo'bhūt śrī-līlā-puruṣottamaḥ ||158||

kiṁ ca –
mārkaṇḍeyena vajrāya viṣṇudharmottare sphuṭam |
layābdhistho'niruddho'yaṁ pitā te iti kīrtitam ||159||

tatra vajra-praśnaḥ – (1.79.1)
kas tv asau bāla-rūpeṇa kalpānteṣu punaḥ punaḥ |
dṛṣṭo yo na tvayā jñātas tatra kautūhalaṁ mama ||160||

mārakaṇḍeyottaram – (1.79.2-3)
bhūyo bhūyas tva asau dṛṣṭo mayā devo jagat-patiḥ |
kalpa-kṣaye na vijñātaḥ sa mayā mohitena vai ||161||
kalpa-kṣaye vyatīte tu taṁ tu devaṁ pitāmahāt |
aniruddhaṁ vijānāmi pitaraṁ te jagat-patim ||162|| iti |

atra kārikā --
anyathā munivarṣe'yam avadiṣyad idaṁ tadā |
taṁ śrī-kṛṣṇaṁ vijānāmi prapitāmaham eva te ||163||
ataḥ keśāvatāratva-bhramo'py ārāt parāhataḥ ||164||
nanv astu puruṣādibhyaḥ śraiṣṭhyaṁ tasyāgha-vidviṣaḥ |
kintu śrī-vāsudevo'tra sarvaiśvarya-niṣevitaḥ |
tripāt-pāda-vibhūtyoś ca nānā-rūpa iva sthitaḥ ||
unmīlad-bāla-mārtaṇḍa-parārdha-madhura-dyutiḥ |
kvacin nava-ghana-śyāmaḥ kvacij jāmbunada-prabhaḥ ||
mahā-vaikuṇṭha-nāthasya vilāsatvena viśrutaḥ |
paramātmā bala-jñāna-vīrya-tejobhir anvitaḥ ||165||
mahāvasthākhyayā khyātaṁ yad-vyūhānāṁ catuṣṭayam |
tasyādyo'yam tathopāsyaś citte tad-adhidaivatam |
tathā viśuddha-sattvasya yaś cādhiṣṭhānam ucyate ||166||
nijāṁśo yasya bhagavān śrī-saṅkarṣaṇa īṣyate |
yasya saṅkarṣaṇo vyūho dvitīya iti sammataḥ |
jīvaś ca syāt sarva-jīva-prādurbhāvāspadatvataḥ ||167||
pūrṇa-śārada-śubhrāṁśu-parārdha-madhura-dyutiḥ |
upāsyo'yam ahaṅkāre śeṣa-nyasta-nijāṁśakaḥ ||

smarārāter adharmasya sarpāntaka-sura-dviṣām |
antaryāmitvam āsthāya jagat-saṁhāra-kārakaḥ ||168||
vyūhas tṛtīyaḥ pradyumno vilāso yasya viśrutaḥ |
yaḥ pradyumno buddhi-tattve buddhimadbhir upāsyate ||
stuvatyā ca śriyā devyā niṣevyate ilāvṛte |
śuddha-jāmbunada-prakhyaḥ kvacin nīla-ghana-cchaviḥ ||
nidānaṁ viśva-sargasya kāma-nyasya-nijāṁśakaḥ |
vidheḥ prajāpatīnāṁ rāgināṁ ca smarasya ca |
antaryāmitvam āpannaḥ sargaṁ samyak karoty asau ||169||
vyūhas turyo'niruddhākhyo vilāso yasya śasyate |
yo'niruddho manas-tattve manīṣibhir upāsyate ||
nīla-jīmūta-saṅkāśo viśva-rakṣaṇa-tatparaḥ |
dharmasyāyaṁ manūnāṁ ca devānāṁ bhūbhujāṁ tathā |
antaryāmitvam āsthāya kurute jagataḥ sthitim ||170||
mokṣadharme tu manasaḥ syāt pradyumno'dhidaivatam |
aniruddhas tv ahaṅkārasyeti tatraiva kīrtitam ||171||
sarveṣāṁ pañcarātrāṇām apy eṣā prakriyā matā ||172||
pādme tu parama-vyomnaḥ pūrvādye dik-catuṣṭaye |
vāsudevādayo vyūhaś catvāraḥ kathitāḥ kramāt ||173||
tathā pāda-vibhūtau ca nivasanti kramādi me |
jalāvṛti-stha-vaikuṇṭha-sthita vedavatī-pure ||
satyordhve vaiṣṇave loke nityākhye dvārakā-pure |
śuddhodād uttare śveta-dvīpe cairāvatī-pure |
kṣīrāmbudhi-sthitānte kroḍa-paryaṅka-dhāmani ||174||
sātvatīye kvacit tantre nava vyūhāḥ prakīrtitāḥ |
catvāro vāsudevādyā nārāyaṇa-nṛsiṁhakau ||
hayagrīvo mahā-kroḍo brahmā ceti navoditāḥ |
tatra brahmā tu vijñeyaḥ pūrvokta-vidhayā hariḥ ||175||
kintu vyūhās tu catvāro rājad-bhuja-catuṣṭayāḥ |
ajasra-paramaiśvaryam arṣādāpairbhūṣitāḥ ||176||
atrāpi vāsudevo'yaṁ sampūrṇānanda-samplavaḥ |
aiśvaryādau nirviśeṣaḥ parama-vyoma-nāyakāt |
ādyānām api sarveṣām ādibhūtaḥ suparvaṇām ||177||
ity āśaṅke sa evāyaṁ kṛṣṇākhyaḥ sann avātarat |
vāsudevatayā yasmāt sarvatraiṣa suviśrutaḥ ||178||
naivaṁ yuktaṁ śṛṇu tataḥ samādhānaṁ vidhīyate |
ādya-vyūhād api śreṣṭhaḥ kathyate devakī-sutaḥ ||179||

tathā śrī-daśame –
ete cāṁśakalāḥ puṁsaḥ kṛṣṇas tu bhagavān svayam ||180||

atra kārike –
puṁ-nāmnaḥ puruṣasyaite śrī-varāha-ṛṣādayaḥ |
aṁśāḥ atrāvatārāḥ syuḥ kumārādyāḥ kalā matāḥ ||
tu-bhinnopakrame kṛṣṇo bhagavān puruṣottamaḥ |
svayam ity apayātāsya vāsudevāvatāratā ||181||

śrī-daśame caivam evoktam (10.14.2) –

asyāpi deva vapuṣo mad-anugrahāya
svecchāmayasya na tu bhūtamayasya ko'pi |
neśe mahi tv avasituṁ manasā'ntareṇa
sākṣāt tavaiva kim utātma-sukhānubhūteḥ ||182|| iti |

atra kārikāḥ –
devaḥ sva-nāmni deveti khyātaṁ yasya vapuḥ sa hi |
vyūhānām ādimo vāsudevo deva-vapur mataḥ ||
tato'pi mahi māhātmyaṁ sākṣād evātra te sataḥ |
ko vidhātāpy avasituṁ jñātuṁ neśe'smi na kṣamaḥ |
kim utāho ātma-sukhānubhūter brahma-rūpataḥ ||183||
evam artho'sya padyasya kaimutya-nyāya-saṁsthitaḥ ||184||
nyūne'dhike ca kaimutyaṁ tatra nyūne bhaved yathā |
kaustubhas tu mahā-tejāḥ sūrya-koṭi-śatād api |
ayaṁ kim uta vaktavyaṁ pradīpād dīptimān iti ||185||
athādhike yathā dhvāntaiḥ śakyo dīpo'pi nārditum |
sa tu mārtaṇḍa-koṭībhiḥ sama`y kim uta kaustubhaḥ ||186||
ato nyūnād api nyūne kaimutyam iha tu sthitam ||187||
mayy evānugraho yasyety anugraha-bharo yataḥ |
mayy eva vihito bhūyān apūrvāścarya-darśanāt ||188||
svecchāmayasya bhaktānāṁ kāmāyākhila-karmaṇaḥ |
na tu bhūtamayasyeti puruṣatvaṁ ca khaṇḍitam |
yad eṣa sarva-jīvānāṁ puruṣaḥ paramāśrayaḥ ||189||
āntareṇa niruddhena manasety ekatānatā |
jñātuṁ syān mahimā śakyo yadyapy ebhir viśeṣaṇaiḥ |
jñātuṁ tathāpi neśe'smīty acintyaiśvaryatoditā ||190||
jānatā vāsudevāc ca brahmataś cādhikādhikam |
māhātmyaṁ kṛṣṇa-candrasya viriñcena samarthitam ||191||
ato manv-akṣara-manor dhyāne svāyambhuvāgame |
catvāro vāsudevādyāḥ kṛṣṇasyāvṛtir īritāḥ ||192||
kramādi-dīpikāyāṁ ca vasv-akṣara-manor vidhau |
gokuleśāvṛtitvena vāsudevādayo matāḥ ||193||
nanu śraiṣṭhyaṁ mukundasya brahmato yujyate katham |
yad brahma śrībhāgaator aikyam eva prasidhyate ||194||
puruṣaṁ paramātmā ca brahma ca jñānam ity api |
sa eko bhagavān eva śāstreṣu bahudhocyate ||195||

tathā ca skānde --
bhagavān paramātmeti procyate'ṣṭāṅga-yogibhiḥ |
brahmety upaniṣan-niṣṭhair jñānaṁ ca jñāna-yogibhiḥ ||196||

śrī-prathame ca (1.2.11) –
vadanti tat tattva-vidas tattvaṁ yaj jñānam advayam |
brahmeti paramātmeti bhagavān iti śabdyate ||197|| iti |

satyam uktaṁ śṛṇu tatas tṛtīye kāpilaṁ vacaḥ ||198||

yathā (3.32.33) –

yathendriyaiḥ pṛthag-dvārair artho bahu-guṇāśrayaḥ |
eko nāneyate tadvad bhagavān śāstra-vartmabhiḥ ||199|| iti |

atra kārikāḥ –
tat tat śrī-bhagavaty eva svarūpaṁ bhuvi vidyate |
upāsanānusāreṇa bhāti tat-tad-upāsake ||200||
yathā rūpa-rasādīnāṁ guṇānām āśrayaḥ sadā |
kṣīrādir eka evārtho jñāyate bahudhendriyaiḥ ||201||
dṛśā śuklo rasanayā madhuro bhagavāṁs tathā |
upāsanābhir bahudhā sa eko'pi pratīyate ||202||
jihvayaiva yathā grāhyaṁ mādhuryaṁ tasya nāparaiḥ |
yathā cakṣur-ādīni gṛhṇanty arthaṁ nijaṁ nijam ||203||
tathānyā bāhya-karaṇa-sthānīyopāsanākhilā |
bhaktis tu cetaḥ sthānīyā tat tat sarvārhta-lābhataḥ ||204||
iti pravara-śāstreṣu tasya brahma-svarūpataḥ |
mādhuryādi-guṇādhikyāt kṛṣṇasya śreṣṭhatocyate ||205||

tathā ca śrī-daśame (10.14.6-7)

tathāpi bhūman mahimā-guṇasya te
viboddhum arhaty amalāntar-ātmabhiḥ
avikriyā svānubhavād arūpato
hy ananya-bodhyātmatayā na cānyathā ||206|||

guṇātmanas te 'pi guṇān vimātuṁ;
hitāvatīrṇasya ka īśire 'sya |
kālena yair vā vimitāḥ sukalpair;
bhū-pāṁśavaḥ khe mihikā dyubhāsaḥ ||207|| iti |

nanu prākṛta-rūpatvān mṛga-tṛṣṇopamā-juṣām |
guṇānāṁ gaṇanā na syād iti kātra vicitratā || 208 ||
maivaṁ guṇānām etasya prākṛtatvaṁ na vidyate |
teṣāṁ svarūpa-bhūtatvāt sukharūpatvam eva hi ||209||

tathā ca brahma-tarke –
guṇaiḥ svarūpa-bhūtais tu guṇy asau harir īśvaraḥ |
na viṣṇor na ca muktānāṁ kvāpi bhinno guṇo mataḥ ||210||

śrī-viṣṇu-purāṇe (1.9.43)
sattvādayo na santīśe yatra ca prākṛtā guṇāḥ |
sa śuddhaḥ sarva-śuddhebhyaḥ pumān ādyaḥ prasīdatu ||211||

tathā ca tatraiva (6.5.79)
jñāna-śakti-balaiśvarya-vīrya-tejāṁsy aśeṣataḥ |
bhagavac-chabda-vācyāni vinā heyair guṇādibhiḥ ||212||

pādme ca (6.255.39-40) –
yo'sau nirguṇa ity uktaḥ śāstreṣu jagad-īśvaraḥ |

prākṛtair heya-saṁyuktair guṇair hīnatvam ucyate ||213||

prathame ca (1.16.30) --
ete cānye ca bhagavan nityā yatra mahā-guṇāḥ |
prārthyā mahattvam icchadbhir na viyanti sma karhicit || 214 || iti |

ataḥ kṛṣṇo'prākṛtānāṁ guṇānāṁ niyutāyutaiḥ |
viśiṣṭo'yaṁ mahāśaktiḥ pūrṇānanda-ghanākṛtiḥ ||215||
brahma-nidharmakaṁ vastu nirviśeṣam amūrtikam |
iti sūryopamasyāsya kathyate tat prabhopamam ||216||

tathā ca śrī-gītāsu (14.26-27) –
māṁ ca yo 'vyabhicāreṇa bhaktiyogena sevate |
sa guṇān samatītyaitān brahmabhūyāya kalpate ||217||
brahmaṇo hi pratiṣṭhāham amṛtasyāvyayasya ca |
śāśvatasya ca dharmasya sukhasyaikāntikasya ca ||218|| iti |

atra kārikāḥ –
sa brahma-bhāvam āsādya līlāvigraham āśrayam |
mānānanda-ghanaṁ premṇā bhajed ity ayam āśrayaḥ ||219||
bhakter avyabhicārāyāḥ prema-sevaiva yat phalam |
kevalaṁ brahma-bhāvas tu vidveṣeṇāpi labhyate ||220||
nanu te yādavasyāsya bhajanād brahmatā katham |
ity āha brahmaṇo hīti hi yato'haṁ puras tava ||
sthito'yaṁ vividhānanda-pūrṇa-cid-ghana-vigrahaḥ |
brahmaṇaś cit-svarūpasya pratiṣṭhā paramāśrayaḥ |
ravis tejo-ghanākāraḥ karaughasya yathā bhavet ||221||
avyayenāmṛteneha nitya-muktir udīryate |
śāśvatena tu dharmeṇa bhagavad-dharma ucyate ||222||
aikāntika-sukhenātra prema-bhakti-rasotsavaḥ |
yena mokṣa-sukhasyāpi tiraskāro vidhīyate ||223||

kiṁ ca brahma-saṁhitāyām (5.40) –
yasya prabhā prabhavato jagad-aṇḍa-koṭi-
koṭiṣv aśeṣa-vasudhādi vibhūti-bhinnam |
tad brahma niṣkalam anantam aśeṣa-bhūtaṁ
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||224|| iti |

atra kārike –
niṣkalādi-svarūpaṁ tat brahmāṇḍārbuda-koṭiṣu |
vibhūtibhir dharādyābhir bhinnaṁ bhedam upāgatam ||
sadā prabhāva-yuktasya brahma yasya prabhā bhavet |
taṁ govindaṁ bhajāmīti padyasyārthaḥ sphuṭīkṛtaḥ ||225||
nanu bhos tava bhāvo'yaṁ jñāta eva mayā dhruvam |
paravyoma-pateḥ śaurir avatāras tayocyate ||226||
janmādi-līlā-prākaṭyāt avatāratayāpy asau |
prokto vilāsa eva syāt sarvotkarṣātibhūmataḥ ||227||
yaḥ para-vyoma-nāthaḥ syād asamānordha-vaibhavaḥ |

śruti-smṛti-mahātantra-varṇitotkarṣa-sauṣṭhavaḥ |
loka-sṛṣṭeḥ purā brāhme kalpe yaḥ parameṣṭhine |
mahāvaikuṇṭha-lokasthaṁ svam ātmānam adarśayat ||228||

tathā hi śrī-dvitīya-skandhe (2.9.9-16) --

tasmai sva-lokaṁ bhagavān sabhājitaḥ
sandarśayām āsa paraṁ na yat-param
vyapeta-saṅkleśa-vimoha-sādhvasaṁ
sva-dṛṣṭavadbhir puruṣair abhiṣṭutam ||229||

pravartate yatra rajas tamas tayoḥ
sattvaṁ ca miśraṁ na ca kāla-vikramaḥ |
na yatra māyā kim utāpare harer
anuvratā yatra surāsurārcitāḥ ||230||

śyāmāvadātāḥ śata-patra-locanāḥ
piśaṅga-vastrāḥ surucaḥ supeśasaḥ |
sarve catur-bāhava unmiṣan-maṇi-
praveka-niṣkābharaṇāḥ suvarcasaḥ |
pravāla-vaidūrya-mṛṇāla-varcasaḥ
parisphurat-kuṇḍala-mauli-mālinaḥ ||231||

bhrājiṣṇubhir yaḥ parito virājate
lasad-vimānāvalibhir mahātmanām |
vidyotamānaḥ pramadottamādyubhiḥ
savidyud abhrāvalibhir yathā nabhaḥ ||232||

śrīr yatra rūpiṇy urugāya-pādayoḥ
karoti mānaṁ bahudhā vibhūtibhiḥ |
preṅkhaṁ śritā yā kusumākarānugair
vigīyamānā priya-karma gāyatī ||233||

dadarśa tatrākhila-sātvatāṁ patiṁ
śriyaḥ patiṁ yajña-patiṁ jagat-patim |
sunanda-nanda-prabalārhaṇādibhiḥ
sva-pārṣadāgraiḥ parisevitaṁ vibhum ||

bhṛtya-prasādābhimukhaṁ dṛg-āsavaṁ
prasanna-hāsāruṇa-locanānanam |
kirīṭinaṁ kuṇḍalinaṁ catur-bhujaṁ
pītāṁśukaṁ vakṣasi lakṣitaṁ śriyā ||

adhyarhaṇīyāsanam āsthitaṁ paraṁ
vṛtaṁ catuḥ-ṣoḍaśa-pañca-śaktibhiḥ |
yuktaṁ bhagaiḥ svair itaratra cādhruvaiḥ
sva eva dhāman ramamāṇam īśvaram ||234|| iti |

atra kārikāḥ –
yad yataḥ param utkṛṣṭaṁ padam anyan na hi kvacit |
saṅkleśāḥ pañcavidyādyā vimoho nirvivekatā ||
sādhvasaṁ pātato bhītir na santy etāni yatra tam |
sva-dṛṣṭam ātmanaḥ sākṣāt kāras tadvadbhir īḍitam ||235||

rajas tamaś ca no yatra sattvaṁ sadhryak tayor na ca |
guṇā yatra prakṛtijā na satnīti pradarśitam ||
na kāla-vikramo yatra sarva-vidhvaṁsa-kāritā |
paraṁ mūlam anarthānāṁ yatra māyaiva nāsti hi ||
apare tatra kim uta vikārā mahad-ādayaḥ |
ato vaikuṇṭha-lokasya kathitā nitya-siddhatā ||236||

harer anuvratā yatra śyāmāruṇa-harit-sitāḥ |
tat-tad-varṇam upāsyeśaṁ tat-sārūpyam upāgatāḥ |
athavā nitya-siddhatvāt tad-rucām apy anāditā ||237||

śrīḥ sampad-rūpiṇī mūrtā yatra padmāṁśa-sambhavā |
mānaṁ sevāṁ racayati vividhābhir vibhūtibhiḥ ||
kusumākāra-śabdena ṛtūnām adhipo mataḥ |
tena tasyānugair grīṣma-varṣādyair ṛtubhiś ca yā ||
viśeṣād gīyamānāpi priyakarmaiva gāyatī |
śatrantena padenātra tiṅ-antā lakṣitā kriyā ||238||

tatreśvaraṁ dadarśāsau kathambhūtaṁ dṛg-āsavam |
sāndrānandair dṛśāṁ suṣṭhu mādakatvāt sa āsavaḥ ||239||
pītāṁśuka-padenāsya dhvanyate śyāma-varṇatā ||240||
adhyarhaṇīya-śabdena mahā-yogākhya-pīṭhakam |
śrī-pādmottara-khaṇḍoktam atraivāgre pravakṣyate ||241||

catasro hlādinī-kīrti-karuṇā-tuṣṭayaḥ smṛtāḥ |
śaktayaḥ ṣoḍaśātraiva pūryam eva pradarśitāḥ ||242||
vidyāyāḥ pañca-parvāṇi sāṅkhyādīny atra pañca ca ||243||

tāni pañcarātre --
sāṅkhya-yogau tu vairāgyaṁ tapo bhaktiś ca keśave |
pañca-parveti vidyeyaṁ yayā vidvān hariṁ viśet ||244|| iti |

ity etābhir vṛtaṁ pañca-viṁśatyā śaktibhiḥ sadā |
bhagair aiśvarya-dharmādyaiḥ svaira-sādhāraṇodayaiḥ ||
itaratra viriñcy-ādāv adhruvair assthiraiḥ kṛśaiḥ |
sva eva dhāmni vaikuṇṭhe ratiṁ vidadhataṁ sadā |
kiṁ vā svarūpa-bhūtatvāt śriyas tasyāḥ svadhāmatā ||245||

tathā ca bhārgava-tantre –
śakti-śaktimatoś cāpi na vibhedaḥ kathañcana |
avibhinnāpi svecchādi-śabdair api vibhāṣyate || iti ||246||

kiṁ ca pādmottara-khaṇḍe (6.255.57-64)

pradhāna-parama-vyomnor antare virajā nadī |
vedāṅgasvedajanita-toyaiḥ prasrāvitā śubhā ||247||
tasyāḥ pāre para-vyomni tripād-bhūtaṁ sanātanam |
amṛtaṁ śāśvataṁ nityam anantaṁ paraṁ padam ||
śuddha-sattva-mayaṁ divyam akṣaraṁ brahmaṇaḥ padam ||
aneka-koṭi-sūryāgni-tulya-varcasam avyayam ||
sarva-vedamayaṁ śubhraṁ sarva-pralaya-varjitam |
hiraṇmayaṁ mokṣapadaṁ brahmānanda-sukhāhvayam ||
samānādhikya-rahitam ādy-anta-rahitaṁ śubham ||
tejasāty-adbhutaṁ ramyaṁ nityam ānanda-sāgaram |
evam ādi-guṇopetaṁ tad viṣṇoḥ paramaṁ padam ||
na tad bhāsayate sūryo na śaśāṅko na pāvakaḥ |
yad gatvā na nivartante tad dhāma paramaṁ hareḥ ||248||
tad viṣṇoḥ paramaṁ dhāma śāśvataṁ nityam acyutam |
na hi varṇayituṁ śakyaṁ kalpa-koṭi-śatair api ||249||

tatraivāgre (6.256.9-21) –
śrī-śārṅgi-bhakti-sevaika-rasabhoga-vivardhitāḥ |
mahātmano mahābhāgā bhagavat-pāda-sevakāḥ ||
tad viṣṇoḥ paramaṁ dhāma yānti prema-sukha-pradam ||
nānā-janapadākīrṇaṁ vaikuṇṭhaṁ tad dhareḥ padam |
prakāraiś ca vimānaiś ca saudhai ratnamayair vṛtam ||251||
tan madhye nagarī divyā sāyondhyeti prakīrtitā |
maṇi-kāñcana-citrāḍhya-prākārais toraṇair vṛtā |
caturdvāra-samāyuktā ratna-gopura-saṁvṛtā ||252||
caṇḍādi-dvāra-pālaiś ca kumudādyaiḥ surakṣitā |
caṇḍa-pracaṇḍau prāg-dvāre yāmye bhadra-subhadrakau |
vāruṇyāṁ jaya-vijayau saumye dhātṛ-vidhātarau ||253||
kumudaḥ kumudākṣaś ca puṇḍarīko'tha vāmanaḥ |
śaṅku-karṇaḥ sarva-netraḥ sumukhaḥ supratiṣṭhitaḥ |
ete dik-patayaḥ proktāḥ pūryām atra śubhānane ||254||
koṭi-vaiśvānara-prakhya-gṛha-paṅktirbhir āvṛtā |
ārūḍha-yauvanair nityair divya-nārī-narair yutā ||255||
antaḥpuras tu devasya madhye pūryā manoharam |
maṇi-prākāra-saṁyuktaṁ vara-toraṇa-śobhitam |
vimānair gṛhamukhyaiś ca prāsādair bahubhir vṛtam |
divyāpasaroganaiḥ strībhiḥ sarvataḥ samalaṅkṛtam ||256||
madhye tu maṇḍapaṁ divyaṁ rājasthānaṁ mahotsavam |
māṇikya-stambha-sahasra-juṣṭaṁ ratna-mayaṁ śubham |
nitya-muktaiḥ samākīrṇaṁ sāma-gānopaśobhitam ||257||
madhye siṁhāsanaṁ ramyaṁ sarva-veda-mayaṁ śubham |
dharmādidaivatair nityair vṛtaṁ vedamayātmakaiḥ |
dharma-jñāna-mahaiśvarya-vairāgyaiḥ pāda-vigrahaiḥ ||258||

tatraiva (6.256.23-54) –
vasanti madhyame tatra vahni-sūrya-sudhāṁśavaḥ |

kūrmaś ca nāgarājaś ca vainateyas trayīśvaraḥ ||
chandāṁsi sarva-mantrāś ca  pīṭha-rūpatvam āsthitāḥ |
sarvākṣaramayaṁ divyaṁ yoga-pīṭham iti smṛtam ||259||
tan-madhye'ṣṭa-dalaṁ padmam udayārka-sama-prabham |
tan-madhye karṇikāyāṁ tu sāvitryāṁ śubha-darśane |
īśvaryā saha deveśas tatrāsīnaḥ paraḥ pumān ||260||
indīvara-dala-śyāmaṁ sūrya-koṭi-sama-prabhaḥ |
yuvā kumāraḥ snigdhāṅgaḥ komalāvayavair yutaḥ ||261||
phulla-raktāmbuja-nibha-komalāṅghri-karābjavān |
prabuddha-puṇḍarīkākṣaḥ subhrū-latāyugāṅkitaḥ ||262||
sunāsaḥ sukapolāḍhyaḥ suśobha-mukha-paṅkajaḥ |
muktāphalābhadastāḍhyaḥ susmitādhara-vidrumaḥ ||263||
paripūrṇendu-saṅkāśa-susmitānana-paṅkajaḥ |
taruṇāditya-varṇābhyāṁ kuṇḍalābhyāṁ virājitaḥ ||264||
susnigdha-nīla-kuṭila-kuntalair upaśobhitaḥ |
mandāra-pārijātāḍhyaḥ –kavarī-kṛta-keśavān ||265||
prātar udyat-sahasrāṁśu-nibha-kaustubha-śobhitaḥ |
hāra-svarṇa-sragāsakta-kambu-grīva-virājitaḥ ||266||
siṁha-skandha-nibhaiḥ proccaiḥ pīnair aṁsair virājitaḥ |
pīna-vṛttāyata-bhujaiś caturbhir upaśobhitaḥ ||267||
aṅgulīyaiś ca kaṭakaiḥ keyūrair upaśobhitaḥ |
bālārka-koṭi-saṅkāśaiḥ kaustubhādyaiḥ subhūṣaṇaiḥ |
virājita-mahā-vakṣā vana-mālā-vibhūṣitaḥ ||268||
vidhātur janana-sthāna-nābhi-paṅkaja-śobhitaḥ |
bālātapa-nibha-ślakṣṇa-pīta-vastra-samanvitaḥ ||269||
nānā-ratna-vicitrāṅghri-kaṭakābhyāṁ virājitaḥ |
sajyotsna-candra-pratima-nakha-paṅktibhir āvṛtaḥ ||270||
koṭi-kandarpa-lāvaṇyaḥ saundarya-nidhir acyutaḥ |
divya-candana-liptāṅgo vana-mālā-vibhūṣitaḥ ||
śaṅkha-cakra-gṛhītābhyām udbāhubhyāṁ virājitaḥ |
varadābhaya-hastābhyām itarābhyāṁ tathaiva ca ||271||
vāmāṅka-saṁsthitā devī mahā-lakṣmīr maheśvarī |
hiraṇya-varṇā hariṇī suvarṇa-rajata-srajā ||272||
sarva-lakṣaṇa-sampannā yauvanārambha-vigrahā |
ratna-kuṇḍala-saṁyuktā nīlākuñcita-śīrṣajā ||273||
divya-candana-liptāṅgī divya-puṣpopaśobhitā |
mandāra-ketakī-jātī-puṣpāñcita-sukuntalā ||274||
subhrūḥ sunāsā suśroṇī pīnonnata-payodharā |
paripūrṇendu-saṅkāśa-susmitānana-paṅkajā ||275||
taruṇāditya-varṇābhyāṁ kuṇḍalābhyāṁ virājitā |
tapta-kāñcana-varṇābhā tapta-kāñcana-bhūṣaṇā ||276||
hastaiś caturbhiḥ saṁyuktā kanakāmbuja-bhūṣitā |
nānā-ratna-vicitrāḍhya-kanakāmbuja-mālayā |
hāra-keyūra-kaṭakair aṅgurīyaiś ca bhūṣitā ||277||
bhuja-yugma-dhṛtodagra-padma-yugma-virājitā |
gṛhīta-mātuluṅgākhya-jāmbūnada-karāñcitā ||278||
evaṁ nityānapāyinyā mahālakṣmyā maheśvaraḥ |
modate parama-vyomni śāśvate sarvadā prabhuḥ ||279||

pārśvayor avanī-līle samāsīne śubhānane |
aṣṭa-dikṣu dalāgreṣu vimalādyāś ca śaktayaḥ ||280||
vimalotkarṣiṇī jñānā kriyā yogā tathaiva ca |
prahvī satyā tatheśānā mahiṣyaḥ paramātmanaḥ ||
gṛhītvā cāmarān divyān sudhākara-sama-prabhān |
sarva-lakṣaṇa-sampannā modante patim acyutam ||281||
divyāpsarogaṇāḥ pañca-śata-saṅkhyāś ca yoṣitaḥ |
antaḥpura-nivāsinyaḥ sarvābharaṇa-bhūṣitāḥ ||
padma-hastāś ca tāḥ sarvāḥ koṭi-vaiśvānara-prabhāḥ |
sarva-lakṣaṇa-sampannāḥ śītāṁśu-sadṛśānanāḥ |
tābhiḥ parivṛto rājā śuśubhe paramaḥ pumān ||282||
ananta-vihagādhīśa-senāny-ādyaiḥ sureśvaraiḥ |
anyaiḥ parijanair nityair muktaiś ca parisaṁvṛtaḥ |
modate ramayā sārdhaṁ bhogaiśvaryaiḥ paraḥ pumān ||283||

atra kārikāḥ –
arthataḥ śabdataś cātra yat punaḥ punar ucyate |
tad-asambhāya-vastutvāt pratītyai hetuvādinām ||284||
śrīśa-niśvāsa-rūpāṇāṁ vedānāṁ tatra mūrtatā |
tatas tad-aṅgato jātāḥ svedāḥ parama-pāvanāḥ ||285||
tripād-vibhūter dhāmatvāt tripādbhūtaṁ tu tat padam |
vibhūtir māyikī sarvā proktā pādātmikā yataḥ ||286||
amṛtaṁ suṣṭhu madhuraṁ śāśvatas tu muhur navam |
śuddha-sattvas tu tat proktaṁ sattvam aprākṛtaṁ tu tat |
nityākṣarādi-śabdais tu ṣaḍ-bhāva-parivarjanam ||287||

kiṁ cānutthāpitānām api kārikāḥ –
ādyam āvaraṇaṁ dikṣu pūrvādiṣu kilāṣṭasu |
vyūhair lakṣmyādi-sahitair vāsudevādibhir matam ||288||
pūryo lakṣmyāḥ sarasvatyā rateḥ kānter anukramāt |
vidikṣu parama-vyomna āgneyyādiṣu kīrtitāḥ ||289||
keśavādyair iha caturviṁśatyā tu dvitīyakam |
aṣṭāsu kila kāṣṭhāsu teṣāṁ jñeyaṁ trayaṁ trayam ||290||
daśabhir matsya-kūrmādyair daśa-dikṣu tṛtīyakam ||291||
satyācyutānanta-durgā-viṣvaksena-gajānanaiḥ |
śaṅkha-padma-nidhibhyāṁ ca turyam aṣṭāsu dikṣv idam ||292||
ṛg-vedādi-catuṣkeṇa sāvitryā garuḍena ca |
tathādharma-sakhābhyāṁ ca pañcamaṁ pūrvavan matam ||293||
śaṅkha-cakra-gadā-padma-khaḍga-śārṅga-halais tathā |
mūṣaleṇa ca ṣaṣṭhaṁ syād indrādyai saptamaṁ tathā ||294||

sādhyā marud-gaṇais caiva viśvadevās tathaiva ca |
nityāḥ sarve pare dhāmni ye cānye tridivaukasaḥ |
te vai prākṛtanāke'smin na nityās tridiveśvarāḥ ||295||

vāsudevādi-mūrtīnāṁ saptates tu caturyujaḥ |
lokās tu tāvat-saṅkhyākāḥ pare dhāmni cakāsati ||296||
triṣu puṁso'vatāreṣu rudrāt padmabhavāt tathā |

bhṛgvādikṛtanirdhārād viṣṇur eva mahattamaḥ ||
kiṁ punaḥ puruṣas tatra vāsudevo'tra kintarām |
tatrāpi kintamāṁ so'yaṁ mahā-vaikuṇṭhanāyakaḥ ||297||
sadāśivākhyo yaḥ śambhuḥ sa caiśānyāvṛtir matā ||298||
ato bruve'nayoḥ prāyo vailakṣaṇyaṁ dvayor na hi |
dīpottha-dīpa-tulyatvāt syād vilāsa-vilāsinoḥ ||299||

maivaṁ vādīr mahāvādin adhunā tvam apeśalaḥ |
gahanaiśvarya-vijñāna-rasāsvādayor asi ||300||
sarva-vedāntataḥ sāraṁ veda-kalpataroḥ phalam |
śrī-bhāgavatam evātra pramāṇaṁ sarvato varam ||301||

tathā hi śrī-tṛtīye (3.2.21)

svayaṁ tv asāmyātiśayas tryadhīśaḥ
svārājya-lakṣmy-āpta-samasta-kāmaḥ |
baliṁ haradbhiś cira-loka-pālaiḥ
kirīṭa-koṭy-eḍita-pāda-pīṭhaḥ ||302|| iti |

atra kārikāḥ –
vidyete nānyasāmyātiśayau yatreti vigrahe |
sarvebhyas tat-svarūpebhyaḥ kṛṣṇotkarṣa-nirūpaṇāt |
ādhikyaṁ parama-vyoma-nāthād apy asya darśitam ||303||
svayaṁ-padena cāsyānya-nairapekṣam udīritam ||304||
rāmo'py adhika-sāmyābhyāṁ mukta-dhāmety avādi yat |
tatra svayaṁ-padābhāvāt kṛṣeenaikyena tasya tat |
nara-līlādi-sādharmyāt preṣṭhaṁ rūpaṁ tad asya yat ||305||

tathā hi brahmāṇḍe śrī-kṛṣṇa-vākyam –
antaraṅga-svarūpā me matsya-kūrmādayas tv amī |
sarvātmanāyam atrāpi śrīmad-daśarathātmajaḥ ||306|| iti |

svayaṁ tv asāmyātiśayaḥ kṛṣṇas tu bhagavān svayam |
ity asya paramaiśvarya-viśeṣasyānuvarṇane |
padasya svayam ity asya dviruktir bodhayaty asau |
kṛṣṇasyānya-svarūpaikyāt ādhikyaṁ neti sarvathā ||307||
try-adhīśa iti goloka-mathurā-dvārakābhidham |
yat pada-tritayaṁ tasya so'dhipatvād adhīśvaraḥ |
prakṛtīśa-virāḍ-antaryāmi-kṣīrābdhi-śāyinām |
trayāṇām uparīśo'yaṁ try-adhīśa iti vā smṛtaḥ ||308||

svārājya-lakṣmyā tatrāpi prāpta-sarva-samīhitaḥ |
svenātmanā svayā vāṅ-bhūtayā śakti-varyayā |
rājatīti svarāṭ tasya bhāvaḥ svārājyam ucyate ||
tad eva lakṣmīḥ sarvātiśāyinī sampad etayā |
āptāḥ samastāḥ kāmā yaṁ kāmāḥ preṣṭhārtha-siddhayaḥ ||309||
cireti tu cirāyuṣkā lokapāḥ padmajādayaḥ |
teṣāṁ kirīṭa-koṭībhir mukuṭānāṁ śatārbudhaiḥ |

īḍite saṁstute pāda-pīṭhe yasyeti vigrahaḥ ||310||
hīrādi-ratna-mukuṭaiḥ pāda-pīṭābhighaṭanāt |
janitena svanaughena bāḍham utprekṣitā stutiḥ ||311||
sva-sva-karmaṇy avasthityā tais tair brahmādi-lokapaiḥ |
ājñāpālanam evāsya baler haraṇam ucyate ||312||
athātra prakriyā khyātā paruāṇy eṣā vilikhyate ||313||
brahmāṇḍānām anantānāṁ prāyo nānāvidhātmanām |
vṛndāni bhagavac-chaktau vicitrāṇi cakāsati ||314||
śata-koṭi-pramāṇāni yojanānāṁ tu kānicit |
ajāṇḍāni virājante śakti-vaicitryato hareḥ ||315||
kānicic ca nikharveṇa teṣāṁ padmāyutena ca |
tat-parārdha-śatenāpi vistṛtāni tu kānicit ||316||
madhye teṣām ajāṇḍeṣu keṣucid viṁśatiḥ kṛtā |
bhuvanānāṁ ca pañcāśat kutracit sapatatis tathā |
śataṁ sahasram ayutaṁ lakṣaṁ kvacana rājati ||317||
brahmādyā lokapās teṣu nānā-rūpāś cakāsati |
paramardhi-sahasreṇa sevyamānāḥ samantataḥ ||
kvacid indrādayas teṣu mahākalpa-śatāyuṣaḥ |
mahākalpa-parārdhāyur-bhājo brahmādayas tathā ||318||
te te brahma-sureśādyāḥ kathitāś ciralokapāḥ |
stutāṅghri-pīṭhaḥ kṛṣṇo'yaṁ teṣāṁ mukuṭa-koṭibhiḥ ||319|
ekadā dvārakā-puryāṁ sudharmāyāṁ murāntake |
virājati tam āgatya dvārādhyakṣo nyavedayat |
didṛkṣr deva-pādābjaṁ brahmā dvāre'vatiṣṭhate ||320||
āgataḥ katamo brahmā dvārīti paripṛccha tam |
ity acyuta-giraṁ śṛṇvan etya dvārādhipaḥ punaḥ ||
pṛṣṭvā brahmānam āgatya kṛṣṇāgre ca tam abravīt |
āgataḥ sanakādīnāṁ janakaś caturānanaḥ ||321||
ānayeti harer vācā tena brahmā praveśitaḥ |
praṇaman daṇḍavat pṛṣṭaḥ kṛṣṇena kim ihāgataḥ |
tvam iti prāha taṁ brahmā devāgamana-kāraṇam |
vakṣye paścād yadātthādya brahmā karama ity adaḥ |
jñātum icchāmi tan nātha brahmā nānyo'sti mad yataḥ ||322||
atha smitvā mukundena dvāravatyāṁ drutaṁ tadā |
smṛtvā brahmāṇḍa-koṭibhyo loka-pālāḥ samāgatāḥ |
aṣṭavakrāś catuḥṣaṣṭhi-vaktrāḥ śata-mukhās tathā |
sahasra-vaktrā lakṣāsyāḥ koṭi-vaktrā viriñcayaḥ |
rudrāś ca viṁśati-mukhās tathā pañcāśad-ānanāḥ |
śata-vaktrāḥ sahasrāsyā lakṣa-bāhu-śiro-bhṛtaḥ ||
purandarāś ca lakṣālakṣā niyutākṣās tathāpare |
apare loka-pālāś ca vividhākṛti-bhūṣaṇāḥ ||
kṛṣṇasya purataḥ prāptāḥ pāda-pĪṭham avānaman |
tān dṛṣṭvā vismayāt tasmin unmamāda caturmukhaḥ ||323||

kiṁ ca –
viṣṇu-dharmottare proktaṁ sarve brahmāṇḍa-maṇḍalāḥ |
deśato jīvataś cāpi tulya-rūpa bhavanty amī ||324||

tathā hi –
eka-rūpās tathaivāṇḍāḥ sarva eva nareśvara |
tulya-deśa-vibhāgāś ca tulyajantava eva ca || 325|| iti |

virodhe'tra samutpanne samādhānaṁ vidhīyate ||326||

yataḥ śrī-kaurme –
virodho vākyayor yatra nāprāmāṇyaṁ tad iṣyate |
yathāviruddhatā ca syāt tathārthaḥ kalpyate tayoḥ ||327|| iti |

yugapat sakalāṇḍāni jātu saṁharate hariḥ ||328||

tathā hi śrī-viṣṇu-dharmottare (1.77.9) –
anantāni tavoktāni yāny aṇḍāni mayā purā |
sarvāṇi tāni saṁhṛtya sama-kālaṁ jagat-patiḥ |
prakṛtau tiṣṭhati tadā sā rātris tasya kīrtitā ||329|| iti |

ataḥ saṁhṛtya sarvāṇi punar aṇḍāny asau sṛjan |
viṣamāṇi sṛjej jātu kadācic ca samāny api ||330||
ity aupodghātikaṁ procya prakṛtaṁ parilikhyate ||331||

kiṁ ca tatraiva (3.2.12) –
yan martya-līlaupayikaṁ sva-yoga-
māyā-balaṁ darśayatā gṛhītam |
vismāpanaṁ svasya ca saubhagarddheḥ
paraṁ padaṁ bhūṣaṇa-bhūṣaṇāṅgam ||332|| iti |

atra kārikāḥ –
yad bimbaṁ martya-līlānāṁ bhaved aupāyikaṁ param |
pūrva-padya-sthitaṁ bimbaṁ yat-padenānukṛṣyate ||333||
vividhāścarya-mādhurya-vīryaiśvaryādi-sambhavāt |
svasya devādi-līlābhyo martya-līlā manoharāḥ ||334||
dhvanyate bimba-śabdena sad-guṇāvali-śālinām |
sakala-sva-sva-rūpāṇāṁ mūlatvaṁ tasya sarvathā ||335||
atas tad eva niḥśeṣa-guṇa-rūpāspadatvaḥ |
vicitra-nara-līlānām atiyogyam udīryate ||336||
svayogamāyā cic-chaktir balaṁ tasyāḥ samarthatā |
etad-darśayatā sākṣāt-kurvatā prakaṭīkṛtam ||
aho madīya-cic-chakteḥ prabhāvaṁ paśyatādbhutam |
divyātidivya-lokeṣu yad-gandho'pi na sambhavet |
taj-jagan-mohanaṁ rūpaṁ yayāviṣkṛtam īdṛśam |
sva-yoga-māyety ādyasya bhāvo'yam iti gamyate ||337||
svasyātmano'pi parama-vyomeśādyātma-darśinaḥ |
vismāpanaṁ naavoddāma-camatkṛtikaraṁ param ||338||
saubhagardhir mahāścarya-saundarya-paramāvadhiḥ |
tasyāḥ paraṁ padaṁ nityotkarṣa-sampad-varāspadam ||339||
yat tu kaustubha-mīnendra-kuṇḍalādyaṁ hi bhūṣaṇam |
tasyāpi bhūṣaṇāny aṅgāny asyeti sati vigrahe |

tasya śrī-vigrahasyedam asamordhatvam īritam ||340||
sac-cid-ānanda-sāndratvāt dvayor evāviśeṣataḥ |
aupacārika evātra bhedo'yaṁ deha-dehinoḥ ||341||

tathā ca śrī-kaurme –
deha-dehi-bhidā cātra neśvare vidyate kvacit ||342|| iti |

kiṁ ca śrī-daśame śrī-pura-strīṇām uktau (10.44.14) –

gopyas tapaḥ kim acaran yad amuṣya rūpaṁ
lāvaṇya-sāram asamordham ananya-siddham |
dṛgbhiḥ pibanty anusavābhinavaṁ durāpam
ekānta-dhāma yaśasaḥ śriya aiśvarasya ||343|| iti |

tathā hi śrī-baladevaṁ prati śrī-kṛṣṇoktau (10.15.8) –

dhanyeyam adya dharaṇī tṛṇa-vīrudhas tvat-
pāda-spṛśo drumalatāḥ karajābhimṛṣṭāḥ |
nadyo'drayaḥ khaga-mṛgāḥ sadayāvalokair
gopyo'ntareṇa bhujayor api yat-spṛhā śrīḥ ||344|| iti |

atra kārikāḥ --
śrī-vṛndāvana-tad-vāsi-mādhuryollola-cetasā |
tat-stave hariṇārabdhe nijokarṣāvasāyinam |
tam ālocya tato rāmam apadiśya vyadhāyi saḥ ||345||
ato'tra naiva tātparyaṁ rāmotkarṣānuvarṇane |
sakhya-bhāvāt tadā rāme narmaṇaivedam īritam ||346||
bhujāntaraṁ tu vakṣas te tena dhanyā vrajāṅganāḥ |
yat-spṛhā vakṣase yasmai śrīr apy ācarati spṛhām ||347||
yat-spṛhaiva paraṁ tasyā na tu tat-prāpti-yogyatā ||348||
sadā vakṣaḥ-sthalasthāpi vaikuṇṭeśitur indirā |
kṛṣṇoraḥ-spṛhayāsyaiva rūpaṁ vivṛṇute'dhikam ||349||
paurāṇikam upākhyānam atra saṅkṣipya likhyate ||350||
śrīḥ prekṣya kṛṣṇa-saundaryaṁ tatra lubdhā tatas tapaḥ |
kurvatīṁ prāha tāṁ kṛṣṇaḥ kiṁ te tapasi kāraṇam ||
vijihīrṣe tvayā goṣṭhe gopī-rūpeti sābravīt |
tad durlabham iti proktā lakṣmīs taṁ punar abravīt ||
svarṇa-rekheva te nātha vastum icchāmi vakṣasi |
evam astv iti sā tasya tad-rūpā vakṣasi sthitā ||351||

yathoktaṁ śrī-daśame nāgapatnībhiḥ (10.16.36) –
yad-vāñchayā śrīr lalanācarat tapo
vihāya kāmān suciraṁ dhṛta-vratā ||352|| iti |

nāmno'pi mahimetasya sarvato'dhika īryate ||353||

yathā śrī-brahmāṇḍe –

sahasra-nāmnāṁ puṇyānāṁ trir āvṛtya tu yat phalam |
ekāvṛttyā tu kṛṣṇasya  nāmaikaṁ tat prayacchati ||354||

skānde ca –
madhura-madhuram etan maṅgalaṁ maṅgalānāṁ
sakala-nigama-vallī-sat-phalaṁ cit-svarūpam |
sakṛd api parigītaṁ śraddhayā helayā vā
bhṛgu-vara nara-mātraṁ tārayet kṛṣṇa-nāma || iti ||355||

ataḥ svayaṁ-padādibhyo bhagavān kṛṣṇa eva hi |
svayaṁ-rūpa iti vyaktaṁ śrīmad-bhāgavatādiṣu ||356||

yathoktaṁ śrī-brahma-saṁhitāyāṁ (5.1, 5.39)
īśvaraḥ paramaḥ kṛṣṇaḥ saccidānanda-vigrahaḥ |
anādir ādir govindaḥ sarva-kāraṇa-kāraṇam ||357||

rāmādi-mūrtiṣu kalā-niyamena tiṣṭhan
nānāvatāram akarod bhuvaneṣu kintu
kṛṣṇaḥ svayaṁ samabhavat paramaḥ pumān yo
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||358|| iti |

tasmāt parama-vaikuṇṭha-nātho'py asya vilāsakaḥ ||359||
ato militvā śrutibhiḥ sva-sāro yaḥ stavaḥ kṛtaḥ |
tat tātparya-kṛtī kṛṣṇam eva devarṣir ānamat ||360||
namas tasmai bhagavate kṛṣṇāya ityādi ||361|| (10.87.46)

nanv eṣa dvāparasyānte prādurbhūto yadūdvahaḥ |
sa vaikuṇṭheśvaro'hādis tad-vilāsaḥ kathaṁ bhavet ||362||
maivam asyādi-śūnyasya janma-līlāpy anādikā |
svacchandato mukundena prākaṭyaṁ nīyate muhuḥ ||363||

tathā ca śrī-tṛtīye (3.2.15)
sva-śānta-rūpeṣv itaraiḥ sva-rūpair
abhyardyamāneṣv anukampitātmā |
parāvareśo mahad-aṁśa-yukto
hy ajo 'pi jāto bhagavān yathāgniḥ ||364|| iti |

atra kārikāḥ –
sve bhaktāḥ sve ca te śānta-rūpāś cety atra vigrahaḥ |
śāntis tan-niṣṭhatā buddheḥ śāntās tan-niṣṭha-buddhayaḥ ||365||
teṣu sūra-sutādyeṣu nandādiṣu ca sādhuṣu |
itarais tad-viruddhais tu kaṁsādyair asurādibhiḥ ||
svarūpaiḥ suṣṭhv arūpair ity arūpatvaṁ virūpatā |
ghorātivikaṭākārair ity arthaḥ sphuṭam īritaḥ ||366||
abhyardyamāneṣv abhitaḥ kriyamāṇamahāritṣu |
anukampāyutamanāḥ pare māyānvayojjhitāḥ |
golokamukhyā avare māyikājāṇḍa-maṇḍalāḥ |
pareṣām avareṣāṁ ca teṣām īśo'dhināyakaḥ ||367||

syur mahānto'tiparama-mahattamatayā smṛtāḥ |
te paravyoma-nāthaś ca vyūhāś ca vasu-saṅkhyakāḥ ||368||
vāsudevādayo vyūhāḥ paravyomeśvarasya ye |
tebhyo'py utkarṣabhājo'mī kṛṣṇa-vyūhāḥ satāṁ matāḥ ||
ity ete parama-vyoma-nātha-vyūhaiḥ sahaikatām |
svavilāsair ihābhyetya prādurbhāvam upāgatāḥ ||369||
aṁśās tasyāvatārā ye prasiddhāḥ puruṣādayaḥ |
tathā śrī-jānakī-nātha-nṛṣiṁha-kroḍa-vāmanāḥ |
nārāyaṇo nara-sakhā hayaśīrṣājitādayaḥ ||370||
ebhir yuktaḥ sadā yogam avāpyayan avasthitaḥ ||371||
ato vṛndāvane tat-tal-līlā-prakaṭatekṣate ||372||
vaikuṇṭheśvara-līlātra darśitā yā viriñcaye |
seśvarāṇām ajāṇḍānāṁ koṭir vṛndāvane'dbhutā |
saiva jñeyā yataḥ svāṁśa-dvāraivāsau prakāśitā ||373||
vāsudevādi-līlās tu mathurā dvārakādiṣu |
tat-tad-rūpair vrajāntas tu bālyehābhiś ca darśitāḥ |
yathā śrī-dāmni tārkṣyatvaṁ prāpte so'pi caturbhujaḥ |
ādityeṣv atha labdheṣu babhau dvādaśabhir bhujaiḥ ||374||
tathā sāṅkarṣaṇī līlā daitya-saṁhārakāpi ca |
mūrtayo māthure bhānti śrī-pradyumn¸aniruddhayoḥ |
yāḥ śrī-gopāla-tāpanyāṁ vārāhādiṣu ca śrutaḥ ||375||
evaṁ puruṣa-līlānāṁ prākaṭyam iha māthure |
ananta-śāyi-rūpābhiḥ kriyate suṣṭhu mūrtibhiḥ ||376||
yadā yadā ca sā līlā kṛṣṇena prakaṭīkṛtā |
bhavvet tat-tad-upākhyānaṁ purāṇeṣv iti viśrutam ||377||
yāni rāmādi-rūpāṇi prāduścakre svakeliṣu |
tāny ādhiṣṭhāna-rūpeṇa rājante'dyāpi māthure ||378||
go-parārdha-payaḥ-pūrair janitaḥ kṣīra-vāridhiḥ |
mamanthājitarūpas taṁ gopair devāsurīkṛtaiḥ ||379||

ateva brahmāṇḍe –
yo vaikuṇṭhe caturbāhur bhagavān puruṣottamaḥ
ya eva śvetadvīpeśo naro nārāyaṇaś ca yaḥ |
sa eva vṛndāvana-bhū-vihārī nanda-nandanaḥ ||380||
etasyaivāpare'nantā avatārā manoharāḥ |
mahāgner iha yadvat syur ulkāḥ śata-sahasraśaḥ |
tatraiva līnā ekatvaṁ vrajeyus te harau tathā ||381|| iti |

iti siddhā prabhor asya mahad-aṁśais tu yuktatā ||382||
ata eva purāṇādau kecin nara-sakhyātmatām |
mahendrānujatāṁ kecit kecit kṣīrābdhi-śāyitām |
sahasra-śīrṣatāṁ kecit kecid vaikuṇṭha-nāthatām |
brūyuḥ kṛṣṇasya munayas tat-tad-vṛttānta-gāminaḥ ||383||

upodghātaṁ samāpyātha prakṛtaṁ likhyate punaḥ ||384|
ajo janma-vihīno'pi jāto janmāvirācarat ||385||
nanv ekasya kilājatvaṁ janmitvaṁ ca virudhyate |
ity āśaṅkyāha bhagavān acintyaiśvarya-vaibhavaḥ ||386||

tatra tatra yathā vahnis tejo-rūpeṇa sann api |
jāyate maṇi-kāṣṭhāder hetuṁ kañcid avāpya saḥ ||
anādim eva janmādi-līlām eva tathādbhutam |
hetunā kenacit kṛṣṇaḥ prāduṣkuryāt kadācana ||387||
sva-līlā-kīrti-vistārāt lokeṣv anujighṛkṣutā |
asya janmādi-līlānāṁ prākaṭye hetur uttamaḥ ||388||
tathā bhayaṅkarataraiḥ pīḍyamāneṣu dānavaiḥ |
priyeṣu karuṇāpy atra hetur ity uttameva hi ||389||
bhūmi-bhāāpahārāya brahmādyais tridaśeśvaraiḥ |
abhyarthanaṁ tu yat tasya tad bhaved ānuṣaṅgikam ||390||
ced adyāpi didṛkṣeran utkaṇṭhārtā nija-priyāḥ |
tāṁ tāṁ līlāṁ tataḥ kṛṣṇo darśayet tān kṛpā-nidhiḥ ||391||
kair api prema-vaivaśya-bhāgbhir bhāgavatottamaiḥ |
adyāpi dṛśyate kṛṣṇaḥ krīḍan vṛndāvanāntare ||392||
kiṁ cāsya pārṣadādīnām apy uktā nitya-mūrtitā |
tasyeśvareśitur nity-mūrtitve kā vicitratā ||393||
tathāpi śuṣka-vādaika-niṣṭhānāṁ hetu-vādinām |
tuṣṇīmbhāvāya vacanaṁ purāṇāder vilikhyate ||394||

tathā hi, śrī-bhāgavate brahma-stutau (10.14.22) –
tvayy eva nitya-sukha-bodha-tanāv anante
māyāt udyad api yat sad ivāvabhāti ||395||

śrī-brahmāṇḍe ca –
anādeyam aheyaṁ ca rūpaṁ bhagavato hareḥ |
āvirbhāva-tirobhāvāv asyokte graha-mocane ||396||

śrī-bṛhad-vaiṣṇave –
nityāvatāro bhagavān nity-mūrtir jagat-patiḥ |
nitya-rūpo nitya-gandho nityaiśvarya-sukhānubhūḥ ||397||

pādme śrī-vyāsāmbarīṣa-saṁvāde śrī-kṛṣṇaṁ prati śrī-vyāsa-vacanam (4.73.12-3) –
tvām ahaṁ draṣṭum icchāmi cakṣurbhyāṁ madhusūdana |
yat tat satyaṁ paraṁ brahma jagad-yoniṁ jagat-patim |
vadanti veda-śirasaś cakṣuṣaṁ nātha me'stu tat ||398||

śrī-kṛṣṇa-vākyam – (pa.pu. 4.73.17-19) –
paśya tvaṁ darśayiṣyāmi svarūpaṁ veda-gopitam |
tato'paśyam ahaṁ bhūpa bālaṁ kālāmbuda-prabham |
gopa-kanyāvṛtaṁ gopaṁ hasantaṁ gopa-bālakaiḥ |
kadamba-mūla āsīnaṁ pīta-vāsasam acyutam ||399||

tatraivāgre (4.73.23-25) –
tato mām āha bhagavān vṛndāvana-caraḥ svayam |
yad idaṁ me tvayā dṛṣṭaṁ rūpaṁ divyaṁ sanātanam |
niṣkalaṁ niṣkriyaṁ śāntaṁ sac-cid-ānanda-vigraham |
pūrṇaṁ padma-palāśākṣaṁ nātaḥ parataraṁ mama ||400||
idam eva vadany ete vedāḥ kāraṇa-kāraṇam |

satyaṁ vyāpi parānandaṁ cid-ghanaṁ śāśvataṁ śivam ||401||

śrī-vāsudevopaniṣadi (3.5) –
mad-rūpam advayaṁ brahma madhyādy-anta-vivarjitam |
sva-prabhaṁ sac-cid-ānandaṁ bhaktyā jānāti cāvyayam ||402|| iti |

nanv arūpaḥ kṛṣṇo dṛśyo māyika-rūpataḥ ||403||

tathāpi mokṣa-dharme śrī-bhagavad-vacanaṁ yathā (ṁBh 12.326.42-3)
etat tvayā na vijñeyaṁ rūpavān iti dṛśyate |
icchan muhūrtān naśyeyam īśo 'haṁ jagato guruḥ ||404||
māyā hy eṣā mayā sṛṣṭā yan māṁ paśyasi nārada |
sarvabhūtaguṇair yuktaṁ naivaṁ tvaṁ jñātum arhasi ||405|| iti |

tathā ca pādme –
anāma-rūpa evāyaṁ bhagavān harir īśvaraḥ |
akarteti ca yo vedaiḥ smṛtibhiś cābhidhīyate ||406|| iti |

atra samādhānaṁ yathā śrī-vāsudevādhyātme –
aprasiddhes tad-guṇānām anāmāsau prakīrtitaḥ |
aprākṛtatvād arūpasyāpy arūpo'sāv udīryate ||
sambandhena pradhānasya harer nāsty eva kartṛtā |
akartāram ataḥ prāhuḥ purāṇaṁ taṁ purāvidaḥ ||407|| iti |

ataś ca mokṣadharmīya-vacanaṁ yogyam eva tat ||408||

tathā hi –
rūpīti hetor dṛśyeta yathaiva prākṛto janaḥ |
tathāsau dṛśyata iti tvayā mā sma vicāryatām ||409||
ity uktvā svasya rūpitve'py adṛśyatvam udīritam |
tato nija-svarūpasyāprākṛtatvaṁ ca darśitam ||410||
tad-darśane tv akuṇṭhātmā mamecchaiva ca kāraṇam |
ity āhecchan muhūrtād ity ardha-padyaṁ svayaṁ punaḥ |
naśyeyam ity adṛśyaḥ syāṁ yato naśira-darśane ||411||
tathāpi bhūta-guṇavattvena māṁ tvaṁ yad-īkṣase |
eṣā māyā mayā sṛṣṭā naivaṁ tvaṁ jñātum arhasi ||412||
māyā-śabdena kutrāpi cic-chaktir abhidhīyate ||423||

caturveda-śikhāyāṁ –
svarūpa-bhūtayā nitya-śaktyā māyākhyayā yutaḥ |
ato māyāmayaṁ viṣṇuṁ pravadanti sanātanam ||
ity eṣā darśitā madhvācāryair bhāṣye nije śrutiḥ ||414||

tatra svecchaika-prakāśatvaṁ mokṣa-dharme (ṁBh 12.323.11, 13, 15-16, 18)[6] eva
prītas tato 'sya bhagavān devadevaḥ purātanaḥ |
sākṣāt taṁ darśayām āsa so 'dṛśyo 'nyena kena cit ||415||

[6] Alternative numbering. 12.338.13-20.

bṛhaspatis tataḥ kruddhaḥ sruvam udyamya vegitaḥ
ākāśaṁ ghnan sruvaḥ pātai roṣād aśrūṇy avartayat ||416||
udyatā yajñabhāgā hi sākṣāt prāptāḥ surair iha |
kimartham iha na prāpto darśanaṁ sa harir vibhuḥ ||
tataḥ sa taṁ samuddhūtaṁ bhūmipālo mahān vibhuḥ |
prasādayām āsa muniṁ sadasyās te ca sarvaśaḥ ||418||
aroṣaṇo hy asau devo yasya bhāgo 'yam udyataḥ |
na sa śakyas tvayā draṣṭum asmābhir vā bṛhaspate |
yasya prasādaṁ kurute sa vai taṁ draṣṭum arhati ||419||

tatraikatadvita-trita-vākyaṁ (ṁbh 12.338.25-27 or 323.23) --
atha vratasyāvabhṛte vāg uvācāśarīriṇī |
snigdha-gambhīrayā vācā praharṣaṇa-karī vibhoḥ ||[7]
yūyaṁ jijñāsavo bhaktāḥ kathaṁ drakṣyatha taṁ prabhum ||420||

tataḥ svayaṁ prakāśatva-śaktyā svecchā-prakāśayā |
so'bhivyakto bhavet netre na netra-viṣayatvataḥ ||421||

yathā, śrī-nārāyaṇādhyātme –
nityāvyakto'pi bhagavān īkṣyate nija-śaktitaḥ |
tām ṛte paramātmānaṁ kaḥ paśyetām itaṁ prabhum ||422||

pādme ca –
saccidānanda-rūpatvāt syāt kṛṣṇo'dhokṣajo'py asau |
nija-śakteḥ prabhāvena svaṁ bhaktān darśayet prabhuḥ ||423||

ya eva vigraho vyāpī paricchinnaḥ sa eva hi |
ekasyaivaikadā cāsya dvirūpatvaṁ virājate ||424||

yathā śrī-daśame (10.9.13-14) –
na cāntar na bahir yasya na pūrvaṁ nāpi cāparam |
pūrvāparaṁ bahiś cāntar jagato yo jagac ca yaḥ ||
taṁ matvātmajam avyaktaṁ martya-liṅgam adhokṣajam |
gopikolūkhale dāmnā babandha prākṛtaṁ yathā ||425||

anena padya-yugmena vraja-rāja-sutasya hi |
dāma-bandhana-belāyām eva vyaktā dvirūpatā ||426||
tathaiva ca purāṇeṣu śrīmad-bhāgavatādiṣu |
śrūyate kṛṣṇa-līlānāṁ nityatā sphuṭam eva hi ||427||

yathā ca, śrī-prathame śrī-dvārakā-vāsi-vacanam (1.10.26) –
aho alaṁ ślāghyatamaṁ yadoḥ kulam
aho alaṁ puṇyatamaṁ madhor vanam |
yad eṣa puṁsām ṛṣabhaḥ śriyaḥ patiḥ
sva-janmanā caṅkramaṇena cāñcati ||428||

---

[7] Alternative reading -- tato vratasyāvabhṛthe vāg uvācāśarīriṇī | sutaptaṁ vas tapasviprāḥ prasannenāntar ātmanā ||

añcatīti padaṁ vartamāna-kālopapādakam |
dvārakā-vāsinām uktau līlānāṁ vakti nityatām ||429||

śrī-daśame śrī-śukoktau (10.90.48) –
jayati jananivāso devakī-janma-vādo
yadu-vara-pariṣat svair dorbhir asyann adharmam |
sthira-cara-vṛjina-ghnaḥ susmita-śrī-mukhena
vraja-pura-vanitānāṁ vardhayan kāma-devam || 430 ||

śrī-skānde śrī-mathurā-khaṇḍe śrī-yudhiṣṭhiraṁ prati śrī-nārada-vākyam –
vatsair vatsatarībhiś ca sākaṁ krīḍati mādhavaḥ |
vṛndāvanāntaragataḥ sarāmo bālakair vṛtaḥ ||431||

yad-ānayos tu saṁvādo dvāravatyāṁ haris tadā |
tathāpi vartamānatvenoktis tan naity avācikā ||432||

pādme pātāla-khaṇḍe śrī-pārvatīṁ prati śrī-rudra-vākyam –
aho madhu-purī dhanyā yatra tiṣṭhati kaṁsahā |
tatra devā muniḥ sarve vāsam icchanti sarvadā ||433||

**līlā-parikarā goṣṭha-janāḥ syur yādavās tathā |**
**devāś ca brahma-jambhāri-kuvera-tanayādayaḥ |**
**nāradādyāś ca danuja-nāga-yakṣādayaś ca te ||434||**
**prakaṭāprakaṭā ceti līlā seyaṁ dvidhocyate ||435||**

tathā hi—
**sadānantaiḥ prakāśaiḥ svair līlābhiś ca sa dīvyati |**
**tatraikena prakāśena kadācit jagad-antare |**
**sahaiva sva-parīvārair janmādi kurute hariḥ ||436||**
**kṛṣṇa-bhāvānusāreṇa līlākhyā śaktir eva sā |**
**teṣāṁ parikarāṇāṁ ca taṁ taṁ bhāvaṁ vibhāvayet ||437||**
**prapañca-gocaratvena sā līlā prakaṭā smṛtā |**
**anyās tv aprakaṭā bhānti tādṛśyas tad-agocarāḥ ||438||**
**tatra prakaṭa-līlāyām eva syātāṁ gamāgamau |**
**gokule mathurāyāṁ ca dvāravatyāṁ ca śārṅgiṇaḥ ||439||**
**yās tatra tatrāprakaṭās tatra tatraiva santi tāḥ |**
**ity āha jayatīty-ādi-padyādikam abhīkṣṇaśaḥ ||440||**
**devādy-aṁśāvataraṇe pravṛtte padmajājñayā |**
**vasudevādikānāṁ ye svarge'ṁśāḥ kaśyapādayaḥ ||**
**nitya-līlāntara-sthais te vasudevādibhir gatāḥ |**
**sāyujyam aṁśibhis tatra jāyante śūra-mukhyataḥ ||441||**
**yad-vilāso mahā-śrīśaḥ sa līlā-puruṣottamaḥ |**
**āvirbubhūṣur atrāviṣkṛtya saṅkarṣaṇaṁ puraḥ |**
**antasthitāviṣkartavya-tad-anya-vyūha īśvaraḥ |**
**hṛdaye prakaṭas tasya bhavaty ānakadundubheḥ ||442||**
**bhūmi-bhāra-nirāsāya devānām abhiyācñayā |**
**dvārapasyāvasāne'smin aṣṭāviṁśe caturyuge |**
**kṣīrābdhi-śāyi-yad-rūpam aniruddhatayā smṛtam |**

**tad idaṁ hṛdayasthena rūpeṇānakadundubheḥ |
aikyaṁ prāpya tato gacchet prākaṭyaṁ devakī-hṛdi ||443||
premānandāmṛtais tasyā vātsalyaika-svarūpibhiḥ |
lālyamāno haris tatra vadhate candramā iva ||444||
atha bhādrapadāṣṭamyām asitāyāṁ mahā-niśi |
tasyā hṛdas tirobhūyaḥ kārāyāṁ sūti-sadmani |
devakī-śayane tatra kṛṣṇaḥ prādurbhavaty asau ||445||
janayitrī-prabhṛtibhis tābhir ity avagamyate |
laukikena prakāreṇa sukhaṁ śiśur ajāyata ||446||
ayaṁ caturbhujatve'pi dvibhujatve'pi kṛṣṇatām |
na tyajaty eva tad-bhāva-guṇa-rūpātma-vṛttitaḥ ||447||
tathāpi dvibhujatvasya kṛṣṇe prādhānyam ucyate |
gūḍhatvād eva ca kvāpi gauṇatvam iva kīrtyate |**
gūḍhaṁ paraṁ brahma manuṣya-liṅgam **iti hi prathā ||448||**

**atha vrajeśvarī-gehe viśann ānakadumdubhiḥ |
tatra nyasya sutaṁ tasyāḥ sutām ādāya niḥsaret ||449||
so'yaṁ nitya-sutatvena tasyā rājay anāditaḥ |
kṛṣṇaḥ prakaṭa-līlāyāṁ tad-dvāreṇāpy abhūt tathā ||450||
atha prakaṭatāṁ labdhe vrajendra-vihite mahe |
tatra prakaṭayaty eṣa līlā bālyādikā kramāt |
karoti yāḥ prakāśeṣu koṭiśo'prakaṭeṣv api ||451||
preṣṭhānandair vraje tais tair ātmano'pi vimohanaiḥ |
līlollāsair vilasati śrī-līlā-puruṣottamaḥ ||452||
asamordhena bhagavān vātsalyena vrajeśayoḥ |
sutatvenaiva sa tayor ātmānaṁ vetti sarvadā ||453||
kecid bhāgavatāḥ prāhur evam atra purātanāḥ |
vyūhaḥ prādurbhaved ādyo gṛheṣv ānakadundubheḥ |
goṣṭhe tu māyayā sārdhaṁ śrī-līlā-puruṣottamaḥ ||454||
gatvā yaduvaro goṣṭhaṁ tatra sūtī-gṛhaṁ viśan |
kanyām eva paraṁ vīkṣya tām ādāyāvrajat puram |
prāviśad vāsudevas tu śrī-līlā-puruṣottamam ||455||
etac cātirahasyatvāt noktaṁ tatra kathā-krame |
kintu kvacit prasaṅgena sūcyate śrī-śukādibhiḥ ||456||**

yathā śrī-daśame (10.5.1) --
nandas tv ātmaja utpanne jātāhlādo mahā-manāḥ ||457||

yathā tatraiva (10.6.43) –
nandaḥ sva-putram ādāya pretyāgatam udāra-dhīḥ ||458||

tathā ca – (10.9.21)
nāyaṁ sukhāpo bhagavān dehināṁ gopikā-sutaḥ ||459||

tathā ca tatra śrī-brahma-stave (10.14.1) –
vanya-sraje kavala-vetra-viṣāṇa-veṇu-
lakṣma-śriye mṛdu-pade paśupāṅgajāya ||460||

tathā śrī-yāmala-vacanaṁ samudāharanti –
kṛṣṇo'nyo yadu-sambhūto yaḥ pūrṇaḥ so'sty ataḥ param |
vṛndāvanaṁ parityajya sa kvacit naiva gacchati ||461||
dvibhujaṁ sarvadā so'tra na kadācit caturbhujaḥ |
gopyaikayā yutas tatra parikrīḍati nityadā ||462|| iti |

atha prakaṭa-rūpeṇa kṛṣṇo yadu-purīṁ vrajet |
vrajeśajatvam ācchādya svāṁ vyañjan vāsudevatām |
yo vāsudevo dvibhujas tathā bhāti caturbhujaḥ ||463||
tās tā madhu-pure līlāḥ prakaṭayya yadūdvahaḥ |
dvāravatyāṁ tathā yāti tāṁ tāṁ līlāṁ prakāśakaḥ ||464||
tatrāviṣkurute vyūhaṁ pradymnākhyaṁ tṛtīyakam |
yato vyūhe'niruddhākhyas turyaḥ prakaṭatāṁ vrajet ||465||
iti vyūha-catuṣkasya lokottara-camatkriyāḥ |
vivāhādyāś ca bahudhā līlās tatraiva varṇitāh ||466||
vraje prakaṭa-līlāyāṁ trīn māsān viraho'munā |
atrāpy ajani visphūrtiḥ prādurbhāvopamā hareḥ |
tri-māsyāḥ paratas teṣāṁ sākṣāt kṛṣṇena saṅgatiḥ ||467||
āvirbhāvāgatibhyāṁ sā dvi-prakārāsya sambhavet ||468||
vaiśeṣika-klamodreka-vivaśīkṛta-cetasām |
preṣṭhānāāṁ sahasaivāgre vyagraḥ prādurbhaved asau ||469||
uddhavāt kṛṣṇa-sandeśa ebhir yad-avadhi śrutaḥ |
prādurbhāvas tad-avadhi syād vraje vana-mālinaḥ ||470||
vraje dvāravatī-sthasya prādurbhāvo muradviṣaḥ |
bṛhad-viṣṇu-purāṇādāv āsakṛd bahudhocyate ||471||
vraje vihara-māṇe'smin prādurbhūya harau tadā |
bhavet tasya pure yātrā svapnavad vraja-vāsinām ||472||
prema sandarśayan sveṣu sva-vacaḥ-satyatāṁ ca saḥ |
punaḥ priyaṁ harir goṣṭham āgacchati rathādinā ||473||

sva-vacaḥ, yathā śrī-daśame (10.39.35) --
tās tathā tapyatīr vīkṣya sva-prasthāne yadūttamaḥ |
sāntvayāmāsa sapremair āyāsya iti dyautakaiḥ ||474||

tathā (10.45.23) –
yāta yūyaṁ vrajaṁ tāta vayaṁ ca sneha-duḥkhitān |
jñātīn vo draṣṭum eṣyāmo vidhāya suhṛdāṁ sukham ||475 || iti |

niija-priyatamasyāpi vacasā yadu-mantriṇaḥ |
etade eva vacaḥ svīyaṁ punas tanojjvalīkṛtam ||476||

yathā tatraiva (10.46.35) –
hatvā kaṁsaṁ raṅga-madhye pratīpaṁ sarva-sātvatām |
yad āha vaḥ samāgatya kṛṣṇaḥ satyaṁ karoti tat ||477||

yathā śrī-prathame – (1.11.9)
yarhy ambujākṣāpasasāra bho bhavān
kurūn madhūn vātha suhṛd-didṛkṣayā |

tatrābda-koṭi-pratimaḥ kṣaṇo bhaved
raviṁ vinākṣṇor iva nas tavācyuta ||479||

atra kārike –
bho ambujākṣa suhṛdāṁ nandādīnāṁ didṛkṣayā |
bhavān apasasārāsmān apahāya gato madhūn |
mathurām iti vispaṣṭaṁ mathurā-maṇḍale vrajam |
tadānīṁ suhṛdāṁ tatra madhupuryām abhāvataḥ ||480||

kiṁ ca –
rathena mathurāṁ gatvā dantavakraṁ nihatya ca
spaṣṭaṁ pādme purāṇe'sya kṛṣṇasyoktā vrajāgatiḥ ||481||

tad-gadyaṁ padyaṁ ca yathā (pa.pu. 6.279.24-26) –
kṛṣṇo'pi taṁ hatvā yamunām uttīrya nanda-vrajaṁ gatvā sotkaṇṭhau pitarāv abhivādyāśvāsya tābhyāṁ sāśru-sekam āliṅgitaḥ sakala-gopa-vṛddhān praṇamy āśvāsya bahu-ratna-vajrābharaṇādibhis tatrasthān sarvān santarāyāmāsa ||482||

kālindyāḥ puline ramye puṇya-vṛkṣa-samācite |
gopa-nārībhir aniśaṁ krīḍayāmāsa keśavaḥ ||
ramya-keli-sukhenaiva gopa-veśa-dharaḥ prabhuḥ |
bahu-prema-rasenātra māsa-dvayam uvāsa ha || iti || 483||

atra kārikāḥ –
yad uttīryety uttaraṇaṁ tad-āplavanam ucyate |
duṣṭaṁ hatvā vraje yānaṁ snāna-pūrvam ihocitam ||484||
ataḥ prakaṭa-līlāyām apy ayogo'lpa eva hi |
iti dhāma-traye kṛṣṇo viharaty eva sarvadā ||485||
vrajāgamana-kāle ca pādmokte'nyac ca vartate || 486 ||

yathā (pa.pu. 6.279.27) –
atha tatrasthā nanda-gopādayaḥ sarve janāḥ putra-dārādi-sahitāḥ paśu-pakṣi-mṛgādayaś ca vāsudeva-prasādena divya-rūpadharā vimānam ārūḍhāḥ paramaṁ vaikuṇṭha-lokam avāpuḥ || iti |487||

atra kārike –
vrajeśāder aṁśa-bhūtā ye droṇādyā avātaran |
kṛṣṇas tān eva vaikuṇṭhe prāhiṇod iti sāmpratam ||488||
preṣṭhebhyo'pi priyatamair janair gokula-vāsibhiḥ |
vṛndāraṇye sadaivāsau vihāraṁ kurute hariḥ ||489||
skāndāyodhyā-mahimani saumitreḥ śrūyate yathā || 490||

tathā hi –
tataḥ śeṣātmatāṁ yātaṁ lakṣmaṇaṁ satya-saṅgaram |
uvāca madhuraṁ śakraḥ sarvasvaṁ ca sa paśyataḥ ||491||
indra uvāca –
lakṣmaṇottiṣṭha śīghraṁ tvam ārohasva padaṁ svakam |
deva-kāryaṁ kṛtaṁ vīra tvayā ripu-nisūdana |

vaiṣṇavaṁ paramaṁ sthānaṁ prāpnuhi svaṁ sanātanam |
bhavan-mūrtiḥ samāyātā śeṣo'pi vilasat-phaṇaḥ ||492||
tataś ca –
ity uktvā sura-rājendro lakṣmaṇaṁ sura-saṅgataḥ |
śeṣaṁ prasthāpya pātāle bhū-bhāra-dharaṇa-kṣamam |
lakṣmaṇaṁ yānam āropya pratasthe divam ādarāt ||493|| iti |

līlāṁ cāprakaṭāṁ tatra dvāravatyāṁ cikīrṣuṇā |
svayaṁ prakāśyate tena muni-śāpādi-kaitavam ||494||
devādy-aṁśāvataraṇe ye tu vṛṣṇiṣv avātaran |
kṣīrābdhi-śāyi-rūpas taiḥ sārdhaṁ svapadam āpnuyāt ||495||
nitya-līlā-parikarā ye syur yaduvarādayaḥ |
taiḥ sārdhaṁ bhagavān kṛṣṇo dvārvatyām eva dīvyati ||496||
dhāmāsya dvividhaṁ proktaṁ māthuraṁ dvārvatī tathā |
māthuraṁ ca dvidhā prāhur gokulaṁ puram eva ca ||497||
yat tu goloka-nāma syāt tac ca gokula-vaibhavam |
sa goloko yathā brahma-saṁhitāyām iha śrutaḥ ||498||

goloka-nāmni nija-dhāmni tale ca tasya
devi maheśa-hari-dhāmasu teṣu teṣu |
te te prabhāva-nicayā vihitāś ca yena
govindam ādi-puruṣaṁ tam ahaṁ bhajāmi ||499|| [Brahmaṣ 5.43]

tathā cāgre (Brahmaṣ 5.56)

śriyaḥ kāntāḥ kāntaḥ parama-puruṣaḥ kalpa-taravo
drumā bhūmiś cintāmaṇi-gaṇa-mayi toyam amṛtam |
kathā gānaṁ nāṭyaṁ gamanam api vaṁśī priya-sakhi
cid-ānandaṁ jyotiḥ param api tad āsvādyam api ca ||500||

sa yatra kṣīrābdhiḥ sravati surabhībhyaś ca su-mahān
nimeṣārdhākhyo vā vrajati na hi yatrāpi samayaḥ |
bhaje śvetadvīpaṁ tam aham iha golokam iti yaṁ
vidantas te santaḥ kṣiti-virala-cārāḥ katipaye ||501|| iti |

tad-ātma-vaibhavatvaṁ ca tasya tan-mahimonnateḥ ||502||

yathā pātāla-khaṇḍe –
aho madhupurī dhanyā vaikuṇṭhāc ca garīyasī |
dinam ekaṁ nivāsena harau bhaktiḥ prajāyate ||503||
ayodhyā mathurā māyā kāśī kāñcī avantikā |
purī dvāravatī caiva saptaitā mokṣa-dāyikāḥ ||504||
evaṁ sapta-purīṇāṁ tu sarvotkṛṣṭaṁ tu māthuram |
śrūyatāṁ mahimā devi vaikuṇṭha-bhuvanottamaḥ ||505|| iti |

nitya-līlāspadatvaṁ ca pūrvam eva pradarśitam |
atevāsya pādme ca śrūyate nitya-rūpatā ||506||

nityāṁ me mathurāṁ viddhi vanaṁ vṛndāvanaṁ tathā
yamunāṁ gopa-kanyāś ca tathā gopāla-bālakān ||507|| iti |

sa tu mathurā-bhū-rūpaḥ paricchanno'py athādbhutaḥ |
sphāraḥ saṅkucitaś ca syāt kṛṣṇa-līlānusārataḥ ||508||
atraivājāṇḍamālāpi paryāptim upagacchati |
vṛndāvana-pratīke'pi yānubhūtaiva vedhasā ||509||
ity ato rāsa-līlāyāṁ puline tatra yāmune |
pradaāśata-koṭyo'pi mamūr yat tat kim adbhutam ||510||
svaiḥ svair līlā-parikarair janair dṛśyāni nāparaiḥ |
tat-tal-līlādy-avasare prādurbhāvocitāni hi ||511||
āścaryam ekadaikatra vartamānāny api dhruvam |
paramparam asaṁpṛkta-svarūpāṇy eva sarvathā ||512||
kṛṣṇa-bālyādi-līlābhir bhūṣitāni samantataḥ |
śaila-goṣṭha-vanādīnāṁ santi rūpāṇy anekaśaḥ ||513||
līlāḍhyo'pi pradeśo'sya kadācit kila kaiścana |
śūnya evekṣate dṛṣṭi-yogyair apy aparair api ||514||
ataḥ prabhoḥ priyāṇāṁ ca dhāmnaś ca samayasya ca |
avicintya-prabhāvatvād atra kiṁ ca na durghaṭam ||515||
evam eva dvārakāyāṁ jñeyaṁ sarvaṁ vicakṣaṇaiḥ ||516||

yathaikādaśānte (11.31.23-24)

> dvārakāṁ hariṇā tyaktāṁ samudro'plāvayat kṣaṇāt |
> varjayitvā mahārāja śrīmad-bhagavad-ālayam ||
> smṛtyāśeṣāśubha-haraṁ sarva-maṅgala-maṅgalam |
> nityaṁ sannihitas tatra bhagavān madhusūdanaḥ ||517|| iti |

**athānyad vaibhavaṁ tasya vyaktaṁ śrī-nāradekṣayā |**
**yatraikatraikadā nānā-rūpāvasara-citratā || 518||**

tathā ca sammohana-tantre –

> santi tasya mahā-bhāgā avatārāḥ sahasraśaḥ |
> teṣāṁ madhye'vatārāṇāṁ bālatvam ati-durlabham ||521|| iti |

atra kārikā –
**tridhā bhaved vayo bālyaṁ yauvanaṁ vṛddhatety api |**
**varṣād ā-ṣoḍaśād bālyam iti loke mahāntaram ||522||**

tathā ca brahmāṇḍe –
santi bhūrīṇi rūpāṇi mama pūrṇāni ṣaḍ-guṇaiḥ |
bhaveyus tāni tulyāni na mayā gopa-rūpiṇā ||523|| iti |

ity atraiva mahāmantrāḥ mahā-māhātmya-maṇḍitāḥ |
daśārṇāṣṭādaśārṇādyā bahutantreṣu kīrtitāḥ ||524||
sarva-pramāṇataḥ śreṣṭhā tathā gopāla-tāpanī |
svayam ādau vidhātre yā proktā gopāla-rūpiṇā ||525||
caturdhā mādhurī tasya vraja eva virājate |
aiśvarya-krīḍayor veṇos tathā śrī-vigrahasya ca ||526||

tatra aiśvaryasya –
kutrāpy aśruta-pūrveṇa madhuraiśvarya-rāśinā |
sevyamāno haris tatra vihāraṁ kurute vraje ||527||
yatra padmaja-rudraādyaiḥ stūyamāno'pi sādhvasāt |
dṛg-anta-pātam apy eṣu kurute na tu keśavaḥ ||528||

yathā śrī-brahmāṇḍe śrī-nārada-vākyam --
ye daityā duḥśakaṁ hantuṁ cakreṇāpi rathāṅginā |
te tvayā nihatāḥ kṛṣṇa navyayā bālya-līlayā ||
sārdhaṁ mitrair hare krīḍan bhrū-bhaṅgaṁ kuruṣe yadi |
sa-śaṅkā brahma-rudrādyāḥ kampate kha-sthitās tadā ||529|| iti |

yathā śrī-daśame (10.35.14) –
vividha-gopa-caraṇeṣu vidagdho
veṇu-vādya urudhā nija-śikṣāḥ |
tava sutaḥ sati yadādhara-bimbe
datta-veṇur anayat svara-jātīḥ ||535||

**krīḍāyāḥ**, yathā pādme –
caritaṁ kṛṣṇa-devasya sarvam evādbhutaṁ bhavet |
gopāla-līlā tatrāpi sarvato'timanoharā ||530||

śrī-bṛhad-vāmane –
santi yadyapi me prājyā līlās tās tā manoharāḥ |
na hi jāne smṛte rāse mano me kīdṛśaṁ bhavet ||531|| iti |

veṇoḥ yathā –
yāvatī nikhile loke nādānām asti mādhurī |
tāvatī vaṁśikā-nāda-paramānau nimajjati
cara-sthāvarayoḥ sāndra-paramānanda-magnayoḥ |
bhaved dharma-viparyāso yasmin dhvanati mohane ||533||
mohanaḥ ko'pi mantro vā padārtho vādbhutaḥ paraḥ |
śruti-peyo'yam ity uktvā yatrāmuhyan śivādayaḥ ||534||

savanaśas tad-upadhārya sureśāḥ
śakra-śarva-parameṣṭhi-purogāḥ |
kavaya ānata-kandhara-cittāḥ
kaśmalaṁ yayur aniścita-tattvāḥ ||536|| iti | (bhā.pu. 10.35.15)

ekaviṁśe tathā pañcatriṁśe cādhyāya īḍitā |
mādhurī vraja-devībhir veṇor eva mahādbhutā ||537||

śrī-vigrahasya, yathā –
asamānordha-mādhurya-taraṅgāmṛta-vāridhiḥ |
jaṅgama-sthāvarollāsi-rūpo gopendra-nandanaḥ ||538||

yathā tantre –

kandarpa-koṭy-arbuda-rūpa-śobhā-
nīrājya-pādābja-nakhāñcalasya |
kutrāpy adṛṣṭa-śruta-ramya-kānter
dhyānaṁ paraṁ nandasutasya vakṣye || 539 ||

śrī-daśame ca (10.29.40) –
kā stry aṅga te kala-padāyata-mūrcchitena
sammohitā 'ryapadavīṁ na calet trilokyām |
trailokya-saubhagam idaṁ ca nirīkṣya rūpaṁ
yad go-dvija-druma-mṛgān pulakāny abibhrat ||540||

iti śrī-rūpa-gosvāmi-pāda-kṛte śrī-laghu-bhāgavatāmṛte
śrī-kṛṣṇāmṛta-nāma pūrva-khaṇḍaṁ samāptam ||

Laghu-bhāgavatāmṛta
ūttara-khaṇḍam
oṁ namaḥ śrī-kṛṣṇa-rasa-rasikebhyaḥ

atha śrī-bhaktāmṛtam

ārādhanaṁ mukundasya bhaved āvaśyakaṁ yathā |
tathā tadīya-bhaktānāṁ no ced doṣo'sti dustaraḥ ||1||

tathā hi pādme –
mārkaṇḍeyo'mbarīṣaś ca vasur vyāso vibhīṣaṇaḥ |
puṇḍarīko baliḥ śambhuḥ prahlādo viduro dhruvaḥ ||
dālbhyaḥ parāśaro bhīṣmo nāradādyāś ca vaiṣṇavaiḥ |
sevyā hariṁ niṣevyāmī no ced āgaḥ paraṁ bhavet ||2||

tathā ca hari-bhakti-sudhodaye (16.76) –
arcayitvā tu govindaṁ tadīyān nārcayanti ye |
na te viṣṇoḥ prasādasya bhājanaṁ dāmbhikā janāḥ ||3||

pādmottara-khaṇḍe –
ārādhanānāṁ sarveṣāṁ viṣṇor ārādhanaṁ param |
tasmāt parataraṁ devi tadīyānāṁ samarcanam ||4||

tatraiva ca --
arcayitvā tu govindaṁ tadīyān nārcayet tu yaḥ |
na sa bhāgavato jñeyaḥ kevalaṁ dāmbhikaḥ smṛtaḥ ||5|| iti |

ādi-purāṇe –
mama bhaktā hi ye pārtha na me bhaktās tu te matāḥ |
mad-bhaktasya tu ye bhaktās te me yuktatamā matāḥ ||6||

śrīmad-bhāgavate ca (11.19.21) --
mad-bhakta-pūjābhyadhikā | iti ||7||

eteṣām api sarveṣāṁ prahlādaḥ pravaro mataḥ |
sarveṣu hari-bhakteṣu prahlādo hi mahattamaḥ ||8||

yathā skānde śrī-rudra-vākyam –
bhakta eva hi tattvena kṛṣṇaṁ jānāti na tv aham |
sarveṣu hari-bhakteṣu prahlādo'timahattamaḥ ||9||

śrī-saptama-skandhe śrī-prahlādasyaiva vākyam (7.9.26) –
kvāhaṁ rajaḥ-prabhava īśa tamo 'dhike 'smin
jātaḥ suretara-kule kva tavānukampā |
na brahmaṇo na tu bhavasya na vai ramāyā
yan me 'rpitaḥ śirasi padma-karaḥ prasādaḥ ||10||

tatraiva śrī-nṛsiṁha-vākyam – (7.10.21)
bhavanti puruṣā loke mad-bhaktās tvām anuvratāḥ |
bhavān me khalu bhaktānāṁ sarveṣāṁ pratirūpa-dhṛk ||11||

pāṇḍavāḥ sarvataḥ śreṣṭhāḥ prahlādād īdṛśād api |
śrī-bhāgavatam evātra pramāṇaṁ sphuṭam īkṣyate ||12||

tathā hi śrī-saptama-skandhe śrī-nārada-vākyaṁ (7.10.48-50, 7.15.75-77)

yūyaṁ nṛ-loke bata bhūri-bhāgā
lokaṁ punānā munayo 'bhiyanti |
yeṣāṁ gṛhān āvasatīti sākṣād
gūḍhaṁ paraṁ brahma manuṣya-liṅgam ||13||

sa vā ayaṁ brahma mahad-vimṛgya-
kaivalya-nirvāṇa-sukhānubhūtiḥ |
priyaḥ suhṛd vaḥ khalu mātuleya
ātmārhaṇīyo vidhi-kṛd guruś ca ||14||

na yasya sākṣād bhava-padmajādibhī
rūpaṁ dhiyā vastutayopavarṇitam |
maunena bhaktyopaśamena pūjitaḥ
prasīdatām eṣa sa sātvatāṁ patiḥ ||15|| iti |

vyākhyātaṁ ca śrī-svāmi-pādaiḥ –

aho prahlādasya bhāgyaṁ yena devo dṛṣṭaḥ | vayaṁ tu manda-bhāgyāḥ iti viṣīdantaṁ rājānaṁ praty āha yūyam iti tribhiḥ ||16||

na tu prahlādasya gṛhe paraṁ brahma vasati, na ca tad-darśanārthaṁ munayas tad-gṛhān abhiyanti | na ca tasya brahma mātuleyādi-rūpeṇa vartate | na ca svayam eva prasannaṁ | ato yūyam eva tato'py asmatto'pi bhūri-bhāgāḥ iti bhāvaḥ ||17||

sadātisannikṛṣṭatvāt mamatādhikyato hareḥ |
pāṇḍavebhyo'pi yadavaḥ kecit śreṣṭhatamā matāḥ ||18||

tathā hi śrī-daśame (10.82.28,30) –
aho bhoja-pate yūyaṁ janma-bhājo nṝṇām iha |
yat paśyathāsakṛt kṛṣṇaṁ durdarśam api yoginām ||19||

tad-darśana-sparśanānupatha-prajalpa-
śayyāsanāśana-sayauna-sapiṇḍa-bandhaḥ |
yeṣāṁ gṛhe niraya-vartmani vartatāṁ vaḥ
svargāpavarga-viramaḥ svayam āsa viṣṭuḥ ||20||

tathā – (10.90.46)
śayyāsanāṭanālāpa-krīḍā-snānāśanādiṣu |
na viduḥ santam ātmānaṁ vṛṣṇayaḥ kṛṣṇa-cetasaḥ ||21||
yadubhyo'pi variṣṭho'sau sarvebhyaḥ śrīmad-uddhavaḥ |
śrīmad-bhāgavate yasya śrūyate mahimādbhutaḥ ||22||

tathā hi ekādaśe śrīmad-bhagavad-vākyam ((ṣB 11.14.15)
na tathā me priyatama ātma-yonir na śaṅkaraḥ |
na ca saṅkarṣaṇo na śrīr naivātmā ca yathā bhavān ||23||

tathā (11.16.29)
tvaṁ tu bhāgavateṣv aham ||24|| iti |

ābālyād eva govinde bhaktir asyākhilottamā ||25||

tathā ca śrī-tṛtīye (3.2.2) --
yaḥ pañca-hāyano mātrā prātar-āśāya yācitaḥ |
tan naicchad racayan yasya saparyāṁ bāla-līlayā ||26||

ataeva tatraiva śrībhagavad-vacanam (3.4.31) –
noddhavo 'ṇv api man-nyūno
yad guṇair nārditaḥ prabhuḥ ||27|| iti |

asyārthaḥ | yad-guṇaiḥ yasya uddhavasya guṇaiḥ, prabhur apy ahaṁ na arditaḥ | na yācitaḥ | yad vā yat yasmāt | uddhavaḥ guṇaiḥ sattvādibhiḥ | na arditaḥ na pīḍitaḥ | guṇātīta ity arthaḥ | tatra hetuḥ prabhuḥ bhaktir asāṁvāde prabhaviṣṇuḥ ||28||

vraja-devyo varīyasya īdṛśād uddhavād api |
yad āsāṁ prema-mādhuryaṁ sa eṣo'py abhiyācate ||29||

tathā hi śrī-daśame (10.47.58)
etāḥ paraṁ tanu-bhṛto bhuvi gopa-vadhvo
govinda evam akhilātmani rūḍha-bhāvāḥ |
vāñchanti yad bhava-bhiyo munayo vayaṁ ca
kiṁ brahma-janmabhir ananta-kathā-rasasya ||30||

śrī-bṛhad-vāmane ca bhṛgv-ādīn prati śrī-brahma-vākyam –
ṣaṣṭhi-varṣa-sahasrāṇi mayā taptaṁ tapaḥ purā |

nanda-gopa-vraja-strīṇāṁ pāda-reṇūpalabdhaye |
tathāpi na mayā prāptās tāsāṁ vai pāda-reṇavaḥ ||31||

bhṛgv-ādi-vākyam –
vaiṣṇavānāṁ pāda-rajo gṛhyate tvad-vidhair api |
santi te bahavo loke vaiṣṇavā nāradādayaḥ ||
teṣāṁ vihāya gopīnāṁ pāda-reṇus tvayāpi yat |
gṛhyate saṁśayo me'tra ko hetus tadvat prabho ||32||

śrī-brahma-vākyam –
na striyo vraja-sundaryaḥ putra śreṣṭhāḥ śriyo'pi tāḥ |
nāhaṁ śivaś ca śeṣaś ca śrīś ca tābhiḥ samāḥ kvacit ||33||

ādi-purāṇe ca śrīmad-arjuna-vākyaṁ –
trailokye bhagavad-bhaktāḥ ke tvāṁ jānanti marmaṇi |
keṣu vā tvaṁ sadā tuṣṭaḥ keṣu prema tavātulam ||34||

śrī-bhagavad-vākyam –
na tathā me priyatamo brahmā-rudraś ca pārthiva |
na ca lakṣmīr na cātmā ca yathā gopījano mam ||35||
bhaktā mamānuraktāś ca kati santi na bhūtale |
kintu gopījanaḥ prāṇā-dhika-priyatamo mama ||36||
na māṁ jānanti munayo yoginaś ca parantapa |
na ca rudrādayo devā yathā gopyo vidanti mām ||37||
na tapobhir na vedaiś ca nācārair na ca vidyayā |
vaśo'smi kevalaṁ premṇā premāṇaṁ tatra gopikā ||38||
man-māhātmyaṁ mat-saparyāṁ mac-chraddāṁ man-manogatam |
jānanti gopikāḥ pārtha nānye jānanti marmaṇi ||39||
nijāṅgam api yā gopyo mameti samupāsate |
tābhyaḥ paraṁ na me pārtha nigūḍha-prema-bhājanam ||40|| iti ||

na citraṁ prema-mādhuryam āsāṁ vāñched yad uddhavaḥ |
pāda-reṇūkṣitaṁ yena tṛṇa-janmāpi yācate ||41||

tathā hi śrī-daśame (bhā.pu. 10.47.61) --
āsām aho caraṇa-reṇu-juṣām ahaṁ syām
vṛndāvane kim api gulma-latauṣadhīnām |
yā dustyajaṁ sva-janam ārya-pathaṁ ca hitvā
bhejur mukunda-padavīṁ śrutibhir vimṛgyām ||42||

iti kṛṣṇaṁ niṣevyāgre kṛṣṇasyopāsakair janaiḥ |
sevyāḥ prasāda-puṣpādyair avaśyaṁ vraja-subhruvaḥ ||43||
tatrāpi sarva-gopīnāṁ rādhikāti-varīyasī |
sarvādhikyena kathitā yat purāṇāgamādiṣu ||44||

yathā pādme --
yathā rādhā priyā viṣnos tasyāḥ kuṇḍaṁ priyaṁ tathā |
sarva-gopīṣu saivaikā viṣṇor atyanta-vallabhā ||45||

ādi-purāṇe ca --
trailokye pṛthivī dhanyā yatra vṛndāvanaṁ purī |
tatrāpi gopikāḥ pārtha tatra rādhābhidhā mama ||46||

iti śrī-laghu-bhāgavatāmṛte śrī-bhaktāmṛtaṁ nāmottara-khaṇḍaṁ samāptam |
iti śrī-laghu-bhāgavatāmṛtaṁ sampūrṇam |